

МАТИЦА СРПСКА
Одељење за ликовне уметности

Главни и одговорни уредник
Проф. др Владимир Симић

Рецензенти

Др Драган Војводић, дописни члан САНУ
Др Нађа Куртовић Фолић
Проф. др Ненад Макуљевић
Проф. др Бранка Гугољ

Порекло фотографија

Александар Лекић
Фонд „Благо“
Покрајински завод за заштиту споменика културе, Приштина
Центар за очување наслеђа Косова и Метохије „Mnemosyne“
Александра Новаков
Ивана Женарју Рајовић

Технички цртачи

Гроздана Микитишин

Донка Станчић
Зоран Ракић
Ивана Женарју Рајовић

ЦРКВЕ СИРИНИЋКЕ И СРЕДАЧКЕ ЖУПЕ

Матица српска
Нови Сад
2024

САДРЖАЈ

1. Уводна реч	7
2. Донка Станчић, <i>Архитектура црква Сиринићке и Средачке жупе</i>	9
<i>Катастрофа црква Сиринићке и Средачке жупе</i>	25
3. Зоран Ракић, <i>Зидно сликарство XVI и XVII века у црквама Сиринићке и Средачке жупе</i> ..	115
<i>Тематски опис сџоменика</i>	143
4. Ивана Женарју Рајовић, <i>Црквена уметност Сиринићке и Средачке жупе у ери Османске власџи (XVI–XX век)</i>	173
<i>Катастрофа зидног сликарства и иконописа у црквама Сиринићке и Средачке жупе</i>	225
5. Литература	257
6. Регистри	261

Ивана Женарју Рајовић

ЦРКВЕНА УМЕТНОСТ
СИРИНИЋКЕ И СРЕДАЧКЕ ЖУПЕ
У ЕРИ ОСМАНСКЕ ВЛАСТИ (XVI–XX ВЕК)

Од пада Новог Брда 1455. године до слома Османског царства 1913. године, на територији Косова и Метохије црквена уметност је доживела два замаха. Први се поклапа са обновом Пећке патријаршије у XVI и XVII веку, а други са Танзиматским реформама у XIX веку. У оба случаја радило се о обнови верског живота праћеној изградњом и обновом храмова, њиховим украшавањем и опремањем неопходним предметима и мобилијаром. Један од најзначајнијих догађаја за време османске власти у српским крајевима била је обнова Пећке патријаршије 1557. године. Стварање самосталне српске цркве унутар Османског царства уследило је као последица политичких прилика и тежње Османлија за стварањем мирног залеђа у време нових европских освајања. Српска црквена организација је тада успостављена на огромном простору на којем су били расути Срби, те су њене границе обухватале Будим и Јегар на северу, Скадар и Штип на југу, као и Црну Гору и приморје. Источна граница се протезала од Темишвара и Карансеша до Самокова и Рилског манастира, а западна обухватала Босну, делове Хрватске и Далмације. Од давнина, велике заслуге за овај догађај приписују се Мехмед-паши Соколовићу, који је

био везир тројници султана.¹ Султановим бератом за патријарха је именован Мехмедов рођак Макарије, истовремено признат и за световног поглавара Срба, који се потом постарао да га на српском црквеном трону наслеђују рођаци, херцеговачки митрополити. Као и Макарије, након њега су и Антоније, Герасим и Саватије блиско сарађивали са Портом и радили на организационом учвршћивању и економском оснаживању српске цркве.²

Наступила је нова ера за српску цркву и српско становништво, у којој су слободно исповедање вере и верска обнова подстицали развој уметности. Обнављани су манастири и монашки живот, успостављена преписивачка делатност, изграђене бројне парохијске цркве, пресликавани

¹* Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-47/2023-01/200020 од 03.02.2023. године.

О обнови Пећке патријаршије: Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве I*, Београд 2018, 311–328. О обнови патријаршије и уметничким приликама у то доба: С. Петковић, *Зидно сликарство на јодручју Пећке патријаршије 1557–1614*, Нови Сад 1965, 22–63; М. Матић, *Српски иконопис у доба обновљене Пећке патријаршије 1557–1690*, Београд 2017, 23–49.

² С. Петковић, *нав. дело*, 24–25.

стари слојеви живописа и креиране нове сликане целине.³ Градитељски и сликарски подухвати, који су започети у манастиру Пећка патријаршија, наставили су се широм патријаршије а осетни су били и у Сиринићкој и Средачкој жупи. У овим областима на обронцима Шар-планине никли су мали сеоски храмови једнобродне основе, засведени полуобличастим сводовима.⁴ Пре 1557. године осликана је црква у Милачићима, а након тога зидним сликама украшене су и цркве у Мушникову, Драјчићима, Богошевцима, Горњем Селу, Пејчићима, Доњој Битињи, Готовуши, Штрпцу.⁵ Услед сукоба са Охридском архиепископијом, само у Цркви Светих апостола у Мушникову сликали су грчки сликари, док се у свим осталим црквама срећу радови домаћих аутора.⁶ Упоредо са осликаним зидовима, цркве у овом периоду добиле су и нове иконостасе и опремљене су бројним иконама. О иконопису тога доба сведоче сачувани примери у Драјчићима (сл. 1), Богошевцима и Мушникову у Средачкој жупи. Стилски та уметност представља регионалну грану поствизантијског иконописа на Балкану, ону која је своје упориште имала у касној уметности Византије из XIV века. Дуго је

³ Уп.: С. Петковић, *нав. дело*; О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд 1984, 27–35; М. Шупут, *Српска архиепископија у доба турске власти 1459–1690*, Београд 1984; иста, *Споменици српској црквеној традицији XVI–XVII век*, Београд – Нови Сад – Приштина 1991; М. Магић, *нав. дело*.

⁴ М. Шупут, *Српска архиепископија у доба турске власти 1459–1690*, Београд 1984; иста, *Споменици српској црквеној традицији XVI–XVII век*, Филозофски факултет, Институт за историју уметности Београд, Матица српска Нови Сад, Републички завод за заштиту споменика културе Београд, Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана Приштина, 1991.

⁵ З. Ракић, *Од пада под Турску власт до Велике сеобе (1455–1690)*, у: *Уметничко наслеђе српског народа на Косову и Метохији: Историја, идентитет, угроженост, заштита*, ур. Д. Војводић, М. Марковић, Београд 2017, 291, 303–304.

⁶ Магић, *нав. дело*, 29.

Сл. 1. Део иконостаса у Цркви Светог Николе у Драјчићима (Александар Лекић)

у тумачењима и истраживањима наше старе уметности, а услед поређења са оновременим западноевропским токовима, била потцењивана, као што се потом десило и са уметношћу XIX века.⁷

⁷ С. Радојчић, *О естетској вредности нашег сликарства XVII века*, у: *Узори и дела старих српских уметника*, Београд 1975, 263–270; М. Магић, *Српски иконопис на подручју обновљене Патријаршије*, у: *Византијско наслеђе и српска уметност II, Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, ур. Д. Војводић, Д. Поповић, Београд 2016, 539.

Застој у активној бризи о храмовима и следственом развоју црквене уметности донела је владавина Синан-паше почетком XVII века.⁸ У време патријарха Арсенија III Црнојевића, 1683. године избио је аустријско-турски рат, а Велика сеоба 1690. године довела је до урушавања административног јединства Пећке патријаршије, која је као институција напослетку укинута ферманом из 1766. године.⁹ Наставила је да функционише у виду засебних епархија које су подређене власти цариградског патријарха. Сиринићка и Средачка жупа биле су у саставу Цариградске патријаршије прво као део Призренске, а затим Рашко-призренске епархије. Након смрти призренског митрополита Евсевија, брига о Призренској епархији је поверена рашком митрополиту Јоаникију 1796. године, а званично спајање Рашке и Призренске епархије извршено је 1808. године бератом султана Мустафе, када је Јоаникије постао митрополит Рашко-призренске епархије.¹⁰ Створена је велика територијална целина којом се управљало из Призрена, која је геополитички ушла у састав Краљевине Србије 1913. године, а Српској патријаршији припојена тек 1920. године.¹¹

Сваки султан који је ступао на власт прокламовао је постулате међу којима је била и гаранција сигурности живота, части и имовине свих царских поданика.¹² То је био циљ и хатишерифа којим

⁸ Р. Пајкић, *Crkve Sredačke župe iz turskog perioda*, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije 3 (1958), 58–59.

⁹ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 423.

¹⁰ О оснивању Рашко-призренске епархије: И. Женарју Рајовић, *Црквена уметност XIX века у Рашко-призренској епархији (1839–1912)*, Лепосавић 2016, 19–24 (са старијом литературом).

¹¹ М. Јагодић, *Нови крајеви Србије (1912–1915)*, Београд 2013, 36, 492.

¹² S. J. Shaw, E. K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol. 2: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808–1975*, Cambridge University Press 1977, 59–61.

је започета ера Танзиматских реформи 1839. године. Сви поданици Царства су изједначени, без обзира на вероисповест, свима је гарантована сигурност проповедања вере и сигурност материјалне верске имовине. Уколико су имале довољно чланова, православне заједнице су, поштујући бирократске процедуре, могле да обнављају своја гробља и јавне објекте, а у неким случајевима и да граде нове.¹³ И у XVI и у XIX веку постојали су јасни прописи о обновама црквених здања, који су важили током читаве османске владавине.¹⁴ Са друге стране, опремање и украшавање ентеријера није подлегало никаквим бирократским процедурама. Историјски извори указују да је само набавка црквених књига, која се одвијала преко царинарница и конзулата, бивала предмет провера.¹⁵

Све ово се одразило на обнову верског живота у епархијама широм Васељенске патријаршије и развој црквене уметности у оквирима новоформираног балканског културног модела.¹⁶ На читавом Балкану паралелно су остваривани велики градитељски подухвати и обнављани мали сеоски храмови. У Сиринићкој и Средачкој жупи обновљен је велики број сеоских храмова, као у Штрпцу, Севцу, Беревцу, Готовуши, Средској, Локвицама, Плањанима, Живињане.¹⁷ Неки од ових храмова украшени су новим зидним сликарством, а неки су добили и нове иконостасе. Све ове активности одвијале су се у другој половини XIX века, а у освит ослобођења подигнут је нови храм Светог Јована у Штрпцу 1911. године.

¹³ S. J. Shaw, E. K. Shaw, *нав. дело*, 124–125.

¹⁴ О. Зиројевић, *нав. дело*, 17–35; И. Женарју Рајовић, *нав. дело*, 11–18.

¹⁵ И. Женарју Рајовић, *нав. дело*, 196.

¹⁶ О балканском културном моделу: Н. Макуљевић, *Плурализам приватној животи. Културни модели и приватни живот код Срба у деведнаестом веку*, Београд 2006, 25–26.

¹⁷ И. Женарју Рајовић, *нав. дело*, 119.

Оба таласа духовног полета на обронцима Шар-планине карактерисало је заједничко учешће свештеника и парохијана у обнови и украшавању храмова. Претпоставка је да су иницијатори били свештеници, а да су новац обезбеђивали мештани.¹⁸ Примарни мотив за наручивање икона, куповину богослужбених предмета или књига била је потреба да се храмови опреме сасудима неопходним за богослужење. Истовремено, бројни лични мотиви утицали су на приложничке и ктиторске подухвате, а најдоминантнија је била жеља за чувањем успомене на покојнике. Некада је учествовала цела заједница, некада истакнути чланови, као приликом изградње цркве у Штрпцу 1577. када су се удружили поп Павле и још деветорица мештана поменутих у натпису који више не постоји; или у Цркви Светог Ђорђа, где је осликавање платила извесна Јелена, а многа имања поклонилио Никодим Пртушин.¹⁹ Сачувана су и имена Степана, Рајка и Марка, а поменута и цела заједница која је учествовала у сликању икона у Драјчићима.²⁰ Трајно бележење имена иницијатора, ктитора или приложника настављено је и касније. Тако су уписана имена мештана Беревца који су платити осликавање цркве 1858. године (поп Миленко, Јован Маринковић, Живко Стојиљковић, Стојко Ристовић), и поменуто да је цело село било удружено приликом осликавања цркве у Средској. Иконостас у Цркви Успења Богородице у Готовуши израђен је захваљујући кмету Здравку Стојановом, епитропу Марку Станковом и клисару Максиму. Цркву у Горњем Селу и данас красе престоње иконе које су настале као успомена на преминуле синове Младена Радиног Маркичића.

¹⁸ Б. Тодић, *Сиринићке цркве и њихове фреске*, у: П. Пајкић, Б. Тодић, *Цркве Сиринићке жупе*, Приштина 1995, 30.

¹⁹ П. Пајкић, *Цркве Сиринићке жупе*, у: П. Пајкић, Б. Тодић, *нав. дело*, 11.

²⁰ М. Матић, *О иконама из Драјчића*, Косовско-метохијски зборник 5 (2013), 105.

У првом таласу духовног и уметничког полета носиоци уметничког стваралаштва били су монашки кругови, унутар којих се развијала преписивачка делатност, и одакле су изнедрени оновремени књижевници и сликари.²¹ Цркве су украшавали данас непознати сликари из локалних сликарских радионица. У сеоским срединама, свештеници су ретко били образованији од парохијана, што је било приметно и у XIX веку, када су и у манастирима живели необразовани монаси.²² У XIX веку широм Рашко-призренске епархије радили су иконописци и градитељи из македонских тајфи формираних на темељима породичне везаности и вештина које су се преносиле са генерације на генерацију. Ови сликари су путовали широм Балкана и сликали у складу са православном традицијом, упутствима из сликарских приручника и декоративношћу левантинског барока. Њихова делатност на великом географском простору представља оличење балканског културног модела својственог земљама под османском влашћу у XIX веку.²³ Иконе на иконостасу у Цркви Свете Петке у Беревцу сликала су два зографа (сл. 2). Престоње иконе Богородице са Христом и Христа сликао је Стергије (Сергије) Димитрију из Кожана, који је 1858. године живописао цркву. Зограф Стергије оставио је натпис о осликавању цркве на западном зиду, изнад улаза, а да су и престоње иконе насликане тада сведочи година која је записана на јеванђељу које у рукама држи Исус Христос Сведржитељ. Највише је радио у Бугарској и северној Грчкој. Тако су се његове иконе могле видети у храмовима у селу Ливади (у Ливадију?) код Солуна (1844), Науси (1860), Солуну и Ламији (1864), као и у бугарским градовима Варна (1844)

²¹ С. Петковић, *нав. дело*, 45.

²² С. Петковић, *нав. дело*, 35.

²³ О зографском сликарству: N. Makuljević, *The 'Zograph' Model of Orthodox Painting in Southeast Europe 1830–1870*, *Balkanica* 34 (2003), 385–405.

Сл. 2. Иконостас Цркве Свете Петке у Беревцу (Александар Лекић)

и Поморије (1860).²⁴ Међу истраживачима који су проучавали његов рад и кретање, иконе и живопис у Цркви Свете Петке у Беревцу остали су непознати. Исте 1858. године насликао је и једну икону која се налазила у Великој Хочи.²⁵

Остатак иконостаса у Беревцу израдио је Евгеније Поп Кузманов из Галичника, који је идентичан иконостас начинио и у Богородичиној цркви у Готовуши 1888. године.²⁶ На то указује

²⁴ А. Trifonova, *Quelques précisions concernant le peintre du deuxième et troisième quart du XIXe siècle Stegios Dimitriou de Kozani et son activité artistique*, Патримониум. МК 13 (2015), 299–316.

²⁵ На њеној горњој половини приказани су архиђакон Стефан, Света Петка и Света Недеља, а у доњој Каменовање архиђакон Стефана. М. Миљановић, *Иконе из Велике Хоче, Старине Косова и Метохије* 10 (1997), 96, икона публикована на VI-19.

²⁶ М. Ивановић, *Прилози у познавању делатности сликара (зографа), дуборезаца, традиционалних и донајора из Македоније на*

потпис на престоној икони Богородице: „Њз рѣкн ѣвгеніа зѣграфа .опѣ (...) галичникѣ дѣворско ѡкрѣжїе, 1888 лѣто месеца апрѣла 17 денѣ“. Овај нововековни зограф био је активан широм Македоније, као у и северозападној Бугарској. Радио је у Градешу код Криве Планке (1869), потом у северозападној Бугарској у селима Бојица, Кула и Брегово; затим поново у Македонији где је осликао цркву у Црешову (1872). Његово име среће се поново у Бугарској од 1880. године. Тамо је удружен са Николом Јаневим радио у селу Катина код Софије, као и у Цркви Свете Параскеве у Софији (1884).²⁷ Једна његова икона из 1887. године налази се и у Богородичиној

српским црквеним сѡменицима Косова и Метохије, Вардарски зборник 3 (2004), 174; И. Женарју Рајовић, *нав. дело*, 78.

²⁷ А. Василиев, *Бѣларски възрожденски майстѡри, живописци, резбари, сѡроиѡтели*, Софија 1965, 228.

Сл. 3. Ентеријер Цркве Светог Николе у Севцу
(Александар Лекић)

цркви у Тетову.²⁸ У Србији је до сада његов рад лоциран у Ковилову у Неготинској Крајини. Тамо је 1887. године осликао Цркву Светог Илије и израдио иконостас.²⁹

²⁸ П. Миљковик-Пепек, А. Николовски, *Состојбања и валоризацијања на црквонийе сјоменици на културнаја од XIV век до денес на шеријоријања на собранието на ойшйина Тейово*, Културно наследство 6 (1975), 87.

²⁹ А. Костић, *Црква Свејої Илије у Ковилову*, у: Сакрална топографија Неготинске Крајине, ур. Н. Макуљевић, Неготин 2012, 103–104.

Зограф Јосиф Радев из Лазаропоља 1861. године аутор је зидног сликарства и иконостаса у Цркви Светог Николе у Севцу (сл. 3). Иконе на иконостасу нису потписане, али су недвосмислено његово дело. Зограф Јосиф, ученик чувеног Дича зографа, у Рашко-призренској епархији је започео своју каријеру и ту оставио најлошије радове из свог богатог сликарског опуса. Током 1863. године је сликао иконе за иконостас цркве у Доњој Гуштерици. Након тога, 1864. године, осликао је и Цркву Светог Стефана у Великој Хочи и израдио иконостас у њој. Много касније, насликао је и три иконе за наручиоце из Липљана током 1896. године, којима се показао као много умешнији.³⁰ Сликао је и у Богородичиној цркви у Муштушту, где се помиње у ктиторском натпису над улазом у храм. Мноштво његових икона среће се широм Македоније, где је радио и на живописању цркава. Најчешће је радио сам, а понекад и са својим млађим братом Јаковом.³¹ Јаков је 1887. године осликао Цркву Светог Николе у Средској и израдио иконостас који се у њој налази (сл. 4). За разлику од Јосифа, Јаков је за собом оставио скромнији опус, а у Рашко-призренској епархији до сада је познат само његов ангажман у Средској.

Као и онај у Беревцу, и иконостас у Цркви Светог Николе у Штрпцу настао је у две етапе, од два различита сликара (сл. 5). Непознати сликар, чија дела нисмо сретали на тлу Рашко-призренске епархије, израдио је престоне иконе и иконе у апостолском реду. Он је осликао и икону Светог Николе која се такође налази у цркви. Из круга око Аврама Дичића, једног од виђенијих сликара

³⁰ И. Женарју Рајовић, *нав. дело*, 88–89.

³¹ О делатности Јосифа Радева ван Рашко-призренске епархије видети, са старијом литературом: Ј. Чокревска Филип, *Зографийе Радеви Мажовски од Лазаројоље*, Прилози МАНУ XL-1 (2009), 119–141; С. Цветковски, *Живојисој од XIX век во Сйруја и Сйрушко*, Скопје 2020, 117–128.

Сл. 4. Ентеријер Цркве Светог Николе у Средској (И. Ж. Р.)

у црквеној уметности Рашко-призренске епархије крајем XIX и почетком XX века, настале су царске двери, празничне иконе и последња зона иконостаса са Распећем Христовим. Дичић је био син поменутог Дича Зографа из дебарског села Тресонче, и био је присутан на великој територији – у Македонији, око Струге, Дебра, Кичева и Гостивара, као и у Бугарској и јужној Србији.³² На тлу

³² О делу Аврама Дичова постоји обимна литература, а на овом месту издвајамо: А. Васиљев, *нав. дело*, 188–189; С. Цветковски, *Животисој на Дичо Зограф и Аврам Дичов, сџудии и ѓрилози*, Струга 2010; И. Женарју Рајовић, *нав. дело*, 80–83; И. Ђировић, *Зографске радионице и зидно сликарство XIX века*

Рашко-призренске епархије радио је у два наврата. Седамдесетих година XIX века извео је живопис у цркви у Доњем Кормињану (1870), радио на обнови сликарства у Пећкој патријаршији (1875) и насликао једну икону у цркви у Вучитрну (1876). Други пут је, од 1902. године имао препоруку митрополита Нићифора, и за собом је оставио значајнији опус. У овој етапи свог рада имао је скупину сликара који су радили са њим. На основу познатих радова из овог периода, приписујемо им различите иконе, делове иконостаса и запрестолне крстове у црквама Светог Николе у манастиру Кончулу (Кончулићу) код Рашке, Светог Николе у Штитарима код Новог Пазара, Благовештењској цркви у Штиткову, у близини Нове Вароши, Цркви Светог Димитрија у Митровој Реци код Новог Пазара и Цркви Светог Петра и Павла у селу Лукову подно Копаоника. Израдили су и зидно сликарство у Цркви Светог Николе у Новом Пазару и неке иконе у цркви манастира Врачева. Последње познато дело у целокупном опусу Аврама Дичића је зидно сликарство у Цркви Светог Николе у Косовској Каменици, изведено 1905. године.³³

ЗИДНО СЛИКАРСТВО У XIX ВЕКУ

Зидно сликарство је у обе ере замахом црквене уметности развијано према одређеним специфичностима, а у складу са потребама богослужења и начелима догматских значења, актуелним уметничким токовима и културним моделима. Међу основним принципима у реализацији програмске структуре зидног сликарства, а у складу са општим развојем црквене уметности XIX века,

у храмовима Врањске епархије, Проблеми на изкуството 4 (2015), 25–37; И. Женарју Рајовић, *Прилој ѓроучавању делатносној сликара Дичића – Иконойис у цркви Свејтој Николе у манастјиру Кончулу код Рашке*, Баштина 46 (2018), 393–413.

³³ И. Женарју Рајовић, *Црквена уметносној*, 82.

Сл. 5. Иконостас у Цркви Светог Николе у Штрцу (Александар Лекић)

било је поштовање наслеђене традиције.³⁴ Храмови у Рашко-призренској епархији осликавани су углавном у другој половини XIX века.³⁵ Зидним сликарством украшене су тада и неке цркве у Сиринићкој жупи – у Беревцу, Севцу, Готовуши и Штрпцу, док је у Средачкој жупи осликана само Црква Светог Николе у Средској. У овим областима, у црквама је у целини или фрагментарно сачувано старо сликарство из XVI–XVII века, или су данас без икаквих трагова зидног сликарства. Без трагова живописа (као и без старијих иконостаса) ентеријери су црква у Локвицама, Живињанима, Дражковцу, Јажинцу, Врбештици, и у Светом Димитрију у Доњој Битињи.

По жељи наручилаца све зидне и сводне површине прекриване су сликаним програмом, што је било у складу и са упутствима у сликарским приручницима, ерминијама.³⁶ Фигуре и сцене осликане су у неколико хоризонталних зона које су јасно раздвојене линијама. Ипак, у Сиринићкој и Средачкој жупи у целости је осликана само Црква Свете Петке у Беревцу. У Цркви Светог Николе у Севцу је осликана само припрата, а у Цркви Светог Николе у Средској само наос и олтар. У Богородичиној цркви у Готовуши је осликан само сегмент свода у наосу, а у Цркви Светог Николе у Штрпцу само одређена места попут ниша у олтару и делова западног зида. На осликавање само одређених делова ентеријера, избор ликова или сцена, или увођење неуобичајених решења утицале су конкретне жеље наручилаца, али и склоности сликара, на шта указују њихови опуси. Парцијално осликавање

³⁴ Уп.: Н. Макуљевић, *Средњовековне теме у српском црквеном сликарству XIX века*, Прилој рецејцији националној средњовековној наслеђа у српском сликарству XIX века, *Поствизантијска уметност на Балкану*, I том, ЗЛУМС 32–33 (2003), 193–211.

³⁵ О зидном сликарству XIX века у Рашко-призренској епархији: И. Женарју Рајовић, *Црквена уметносћ*, 156–193.

³⁶ Уп.: М. Медић, *Сликарски иручници II*, Београд 2002, 575.

храмова, често условљено финансијским могућностима, било је практиковано и у ранијој епохи верске обнове.³⁷ У XIX веку на овај начин у Рашко-призренској епархији су осликане многе цркве, међу којима, на пример, оне у Стражи, Великом Ропотову, Белом Пољу, као и у већим срединама попут Гњилана или Новог Пазара.³⁸

Украшавање ентеријера углавном је поверавано једном сликару или једној тајфи. У Готовуши и Штрпцу нису сачувани натписи, али се сликарство у првој цркви може приписати аутору икона, Евгенију Поп Кузмановом, а у другој некоме од наследника Дича Зографа. Цркву Свете Петке осликао је Стергије из Кожана, аутор престоних икона на иконостасу. О свом раду у овој цркви оставио је опсежан натпис на западном зиду, изнад врата:

„КАКЪ ДАДЕ 1858 ПРОНЗВОЛЕНІЕ АРХІЕПН- / СКОПЪ МНТРОПАНТЪ ГОСПОДННЪ / МЕЛЕТІА ДАДЕ (...) ДАСОГРАДН / ЦНРКВЪ СТЬІА ПРПБНОМЧННЦЫ ПАРА- / СКЕВН СЪГО ШЕЛА БЕРЕВЦА СЕБЕПЪ / ПОПЪ МЕЛЕННКЪ ЮВАНЪ МАРНКОВНК ЖИВКО / СТОНКОВИКЪ СТОНКЪ РИСТОВИКЪ ДВЦШТО ХРИСТ / АНЪ ПОПЛАТНСЕ ПНСА СТЕРГІЮ ЗОГРАФ / НС КОЗАНЪ 1858 ГОДННЪ МЦЪ НОЕМВРІН“
(Како даде 1858 дозволу архиепископској мирополицијој Мелетије даде (...) да сагради цркву Светиој ирејодобној Параскеви овој села Беревца, иои Миленко, Јован Маринковић, Живко Ситојилковић, Ситојко Ристиовић ови хришћани илаиили иисао Стерије зограф из Кожана 1858 године месеца новембра) (сл. 6). Натпис је постојао и са друге стране овог зида, над улазом у храм.

У Севцу је зограф Јосиф урезао своје име и годину осликавања на неколико места видних свим верницима. Поред Светог Теодора Стратилата насликаног на западном зиду урезао је зограф јосиф (сл. 7), а у близини је и урезани натпис „написа се год 1861“. У истом делу храма, између Светог Ђорђа

³⁷ С. Петковић, *Зидно сликарство*, 52.

³⁸ И. Женарју Рајовић, *нав. дело*, 157.

Сл. 7. Потпис зографа Јосифа на западном зиду Цркве Светог Николе у Севцу (И. Ж. Р.)

Сликани програми зидног сликарства на тлу целог Балкана настали су на темељу наслеђених образаца у складу са конкретним наменама одређених делова сакралног простора. Као и у другим деловима Васељенске патријаршије, и у црквама Рашко-призренске епархије јасно су раздвојене две основне програмске целине, у олтару и наосу. У олтару је сликани програм који наглашава функције одређених делова простора, и истиче архијереје и ђаконе. У већини живописаних храмова у Рашко-призренској епархији у сликаном програму, који је био условљен просторном организацијом, није постојала јасна разлика између наоса и припрате. Стога је најчешће сликани програм у храму

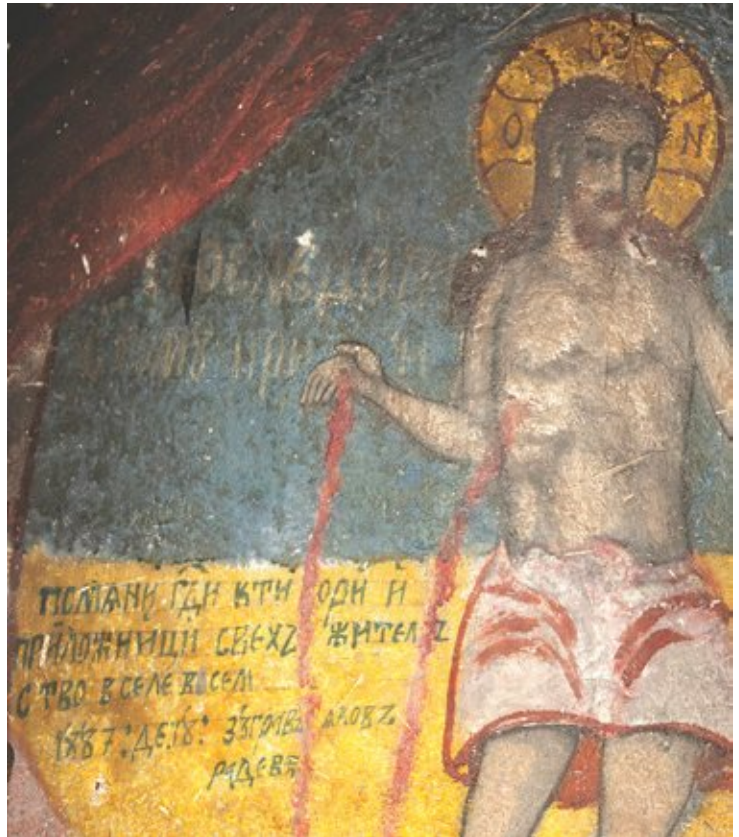
представљао јединствену целину од самог улаза у храм до иконостаса. Зидови храма осликани су тако да зидна декорација у неким примерима почиње већ у зони сокла, да би се изнад низале стојеће фигуре ратника и врача, каткад медаљони светитеља и ликови пророка, и еклектично, али редуковано комбиновање сцена Великих празника и Христових страдања. Такође, програму зидног сликарства у наосу припадају и решења примењена у сликарству на сводним површинама.

Декорација сокла је најлошије сачувана у осликаним црквама. У Беревцу су укрштене, благо усталасане линије у црвеној, црној, зеленој и жутој боји формирале повезане ромбове. У Севцу је појас сокла премалтерисан, а у Средској је сликар цртао линије којима је опонашао зидање каменом.

ликовне уметности 32–33 (2003), 61–70; И. Женарју Рајовић, *Црквена уметност*, 162.

Сл. 8. Богородица са Христом, олтар Цркве Свете Петке у Беревцу (фонд Благо)

Сл. 9. Приложнички натпис у ниши проскомидије у Цркви Светог Николе у Средској (фонд Благо)

Решења у олтарском простору су устаљена, са службом архијереја у првој зони и Богородицом Шиrom од Небеса у темену олтарске апсиде. У Беревцу и Штрпцу су представљена два архијереја, Свети Василије Велики и Свети Јован Златоусти. У Беревцу имају исписане свитке, а у Штрпцу отворене књиге (сл. 10). У оба случаја, међу њима је прозор. У Средској су око прозора и насликане часне трпезе по три архијереја, Свети Василије Велики, Јован Златоусти и Григорије Богослов са леве стране, и Свети Никола, Свети Сава и Свети Атанасије наспрам њих. Такође, сви у рукама носе исписане књиге. Највећа разлика види се у цркви у Берев-

цу, где је између Службе архијереја и Богородице Знамења, насликано Причешће апостола, са леве стране хлебом, а са десне вином. У средини је Часна трпеза на којој је само јеванђеље. Богородица Шира од небеса насликана је у све три цркве. Ради се о иконографском типу Богородице Знамења, али у Средској Христос на њеним грудима није у медаљону, а поред њих су и фигуре старозаветних пророка Давида и Соломона са исписаним свицима. Ова представа у олтару цркве у Штрпцу прекривена је дебелим слојем прашине и у потпуности је невидљива. Очишћен је само фрагмент, медаљон са ликом Христа Емануила на Богородичиним гру-

Сл. 10. Зидно сликарство у олтарској апсиди Цркве Светог Николе у Штрпцу (фонд Благо)

дима. На исти начин је реализована и представа Христа у Беревцу, али је тамо цела представа концептована као Покров Богородице (сл. 8). У Средској су на луку изнад Богородице насликане Благовести, док су у Беревцу ту прва и последња сцена из циклуса празника који је развијен у наосу.

У осликаним олтарима доминирају фигуре архијереја и ђакона, што је било у складу са намењеном простору.⁴² Такође, у обе цркве су присутна неизоставна решења, лик Бога Оца Саваота на своду и Визија Светог Петра Александријског на северном зиду. Ниша проскомидије у северном делу олтара служи за припремање богослужбених дарова и сходно значењу проскомидије као првог дела Божанствене литургије у којем се припремају хлеб и вино за свету тајну евхаристије, у простору ове нише по правилу се слика Христос.⁴³ У Беревцу је у ниши проскомидије слика распетог Христа, а поред њега је стојећа фигура Светог архијакона Стефана. На супротној страни су у првој зони стојеће фигуре два архијереја. У олтару у Средској се налазе две необичне двоструке нише, у угловима где се спајају северни и источни зид са једне стране, и јужни и источни са друге. У северном углу ту су насликани Визија Светог Петра Александријског на северном зиду и Христос у делу намењеном проскомидији (последованне стоцх при...щенію). Супротна ниша и простор око ње посвећени су деловању ђакона, те су ту фигуре светих Стефана, Кирила и Амоса. Читав програм допуњен је и са по једном фигуром архијереја изнад источних делова ниша.

Примећује се наслеђена схема према којој су у првој зони стојеће фигуре светих ратника, у другој избор празника и у трећој фигуре старозаветних пророка са исписаним свицима. На овај начин осликани су припрата у Цркви Светог Николе у Севцу и наос Светог Николе у Средској. Припрата у Севцу је осликавана по принципима који важе за простор наоса, али решење на своду указује да се ради о простору другачије намене. У Средској и

⁴² Уп.: И. Женарју Рајовић, *нав. дело*, 161–165.

⁴³ О вршењу богослужбених радњи у проскомидији: Н. Гогољ, *Тумачење Божанствене Литургије*, прев. А. Радојковић, Београд 1995, 6–14.

Свети Георгије Јањински, црква Светог Николе у Средској (фонд Благо)

припрати у Севцу, у првој зони се налазе галерије светих ратника, а прикључен им је и новомученик Свети Георгије Јањински (сл. 11). У Севцу су свети ратници и на западном зиду око улаза, где су на-

сликани Свети Теодори Тирон и Стратилат на коњима. Свети ратници су имали изузетно место у програму живописа у Средској, где су насликани и на лучној конструкцији над пролазом у наос.

Овај лук је у потпуности потамнео и неопходно је његово чишћење, али се чини, на основу фрагмента коња и једне стојеће фигуре, да су овде насликани свети ратници. Необична поворка, по идејној замисли и месту на којој се налази, започиње и завршава се на другом крају лука светим ратницима на коњу, док су између њих стојеће фигуре. У Беревцу је разноврснији избор фигура, те се ту у првој зони налазе светитељски парови свети Петар и Павле, Георгије и Димитрије, Козма и Дамјан, цар Константин и царица Јелена (сл. 12). На западном зиду, врата су фланкирана фигурама светих архангела Михаила и Гаврила и светих монаха.

У другој зони налазе се наративне сцене из циклуса Великих празника, док су у трећој зони стојеће фигуре старозаветних пророка. У припрати у Севцу, циклус почиње на јужном зиду сценом Рођења Христовог, па се нижу Бекство у Египат, Искушавање од ђавола и Крштење. На западном зиду, уобичајено предвиђеном за Успење Богородице, налазе се Улазак у Јерусалим и Тајна вечера. На северном зиду циклус се наставља сценама Издајство Јудино, Христос пред Пилатом, Распеће и Васкрсење, док је на источном зиду Страшни суд. Композиција Страшног суда једина је тема која се у сликарству XVI и XIX века јављала као нека врста проширења или одступања од еклектичних наративних сцена.⁴⁴ И овде је, као и у малом броју старијих сачувани примера, смештена на источном зиду припрате. Избор сцена необичан је по још неким композицијама, које се ретко срећу у црквеној уметности на тлу Рашко-призренске епархије, као што су Бекство у Египат и Искушавање од ђавола. Срећемо их још само у Цркви Светог Стефана у Великој Хочи, коју је такође осликао зограф Јосиф, 1864. године.⁴⁵ Бекство у Египат срећемо још у Цркви

Сл. 12. Свети цар Константин и царица Јелена, Црква Свете Петке у Беревцу (фонд Благо)

Светог Димитрија у Добротину, сликано руком Костадина из Велеса 1862. године.

У Беревцу, циклус је смештен у трећој зони и почиње у олтару сценом Благовести на источном зиду, који се наставља на јужном сценама Рођење Христово, Обрезање, Христос у храму, Крштење

⁴⁴ Уп.: С. Петковић, *нав. дело*, 76–77.

⁴⁵ И. Женарју Рајовић, *нав. дело*, 88.

Сл. 13. Обрезање Христово, Црква Светог Николе у Средској (фонд Благо)

и Васкрсење Лазарево. Циклус се наставља на северном зиду где су сцене Цвети, Издајство Јудино, Христос пред Пилатом и изузетно оштећена сцена, која је вероватно представљала распеће Христово. Циклус се завршава на северној страни источног зида сценом Васкрсења. На западном зиду, изнад медаљона и ктиторског натписа, налази се Успење Богородице. Програм живописа у Беревцу занимљив је и по сликању кружних медаљона у другој зони, изнад стојећих фигура. Ту су на северном зиду четири медаљона и у њима ликови Светог Матеја, неког ратника, Светог Трифуна и Светог Марка. Наспрам њих, на јужном зиду су Свети Јован, Света Екатерина, Света Недеља и Свети Лука. У цркви у Средској, циклус Великих празника започиње у другој зони на јужном зиду олтару сценом Рођења Христовог и завршава се у истом простору, на северном зиду сценом Васкрсења. У наосу је програм сведен па су на јужном зиду Обрезање (сл. 13) и Крштење, а на северном Тајна вечера, Христос пред Пилатом и Распеће. Обрезање Христово

такође је ретка сцена у зидном сликарству Рашко-призренске епархије и може се видети још у Доњем Кормињану, где су цркву 1870. године украшавали Аврам Дичов, Зафир, Тодор и Спиро.⁴⁶

Свод наоса у Беревцу је идејно подељен на два дела сликањем Христа Емануила у западном и Христа Сведржитеља у централном, односно предолтарском простору. Око лика Христа Сведржитеља је исписан текст Псалма 79, 15–16, са годином осликавања храма: „гдѣ гдѣ призри с неке се и вижд и посету винограда сен и соверши его ...оа 1858“ (*Госїоде ѿоїлегдај са неба и види, ѿсейши и уїврги виноїрад овај 1858*). Најчешће решење у нововековном живопису представља лик Христа Сведржитеља „у кругу“, као у Средској, што су биле препоруке и у ерминџама.⁴⁷ Разнобојна кружница у којој је Христов лик овде је допуњена представама јеванђелиста са својим симболима. Оваквом декорацијом која евоцира куполу, свод је представљао небески свод и слику Небеског царства.⁴⁸ Лик Христа Сведржитеља је уједно једина сцена сликана у Богородичиној цркви у Готовуши.⁴⁹ На своду припрате у Севцу су, од запада ка истоку, Свети Јован, Свети Георгије и Свети архангел Михаило.

Посебну целину представљају фигуре сликане у Беревцу и Штрпцу, на источном зиду над улазом у наос, који је пре доградње припрате био

⁴⁶ И. Женарју, *Зидно сликарство цркве Усијења Богородице у Доњем Кормињану*, Баштина 37 (2014), 283, 293.

⁴⁷ М. Медић, *нав. дело*, 575.

⁴⁸ Уп.: И. Зарић, *Зидно сликарство Саборне цркве Свете Тројице у Врању*, у: Саборни храм Свете Тројице у Врању 1858–2008, ур. Н. Макуљевић, Врање 2008, 120.

⁴⁹ Исто је и у цркви манастира Врачева, где је у XIX веку насликана само представа Христа Сведржитеља у кругу, над сводом припрате. И. Женарју, *Црква Светих Козме и Дамјана у Врачеву: рад на очувању верској и националној идентичности у XIX веку*, у: Духовне и материјалне специфичности културе Косова и Метохије кроз историју, ур. С. Словић, Лепосавић 2012, 468.

Сл. 14. Света великомученица Петка, Црква Светог Николе у Штрпцу (фонд Благо)

западни зид храма. Као и у црквама у Будисавцима, Доњем Кормињану и Косовској Каменици, у овим црквама је дограђена спољашња припрата услед чега је сачувана сликана декорација западне фасаде. У Беревцу је у лунети над улазом насликана Света Петка, а испод ње је био опширан при-

ложнички натпис који и је данас потпуно нечитљив. Са десне стране улаза је монументална фигура светог ратника са крстом и копљем, док је фигура на супротној страни у целини избледела. У Штрпцу улаз у наос украшавају три светитељске фигуре. Свети Никола је насликан у сликаном пољу

које евоцира нишу. Десном руком благосиља а у левој држи отворену књигу у којој у речи из Јеванђеља по Јовану (Јов. 10, 11). Са обе стране лучног пролаза насликане су стојеће фигуре Свете Петке (сл. 14) и Свете Варваре.

Сликане фигуре светих ратника, врача или одређених светих жена, упућују на наслеђена схватања у верском и свакодневном животу.⁵⁰ Док су наоружани ратници били слика заштите од непријатеља, неки брзопомоћници попут Светог Георгија или Свете Петке имали су веома важно

место у обављању свакодневних сеоских послова. Мерење годишњег циклуса од Ђурђевдана до Ми тровдана, такође је утицало на популарност њихових визуелних представа.⁵¹ У народној традицији истакнуту улогу као помагачи и заштитници имали су и свети врач. Са друге стране, док у сликарству XVI и XVII века у малим сеоским храмовима нема ликова угледних монаха и пустиножитеља, они се у XIX веку срећу у готово свим сликаним зидним програмима.⁵²

⁵⁰ Уп.: С. Петковић, *нав. дело*, 69.

⁵¹ Л. Ботушаров, *Календарнојто делене на годинаџа и свети Георги и свети Димитър кајто народни светици. Към иконографияџа на светициџе кајто конници*, Проблеми на изкуството 4 (2000), 41–45.

⁵² С. Петковић, *нав. дело*, 67. За примере у XIX веку видети: И. Женарју Рајовић, *Црквена уметност*, 171–173.

ИКОНОСТАСИ

У већини цркава Сиринићке и Средачке жупе иконостаси представљају еклектичне форме састављене од разнородних икона на нововековним или потпуно новим конструкцијама. У Сиринићкој жупи доминирају иконостаси из XIX века, али бројне су и цркве са потпуно новим преградама и иконама без уметничких или естетских квалитета. Такође, у још једну специфичност ове регије спадају и руске иконе које се могу видети на било ком месту у храму, укључујући и иконостасе. У многим црквама Сиринићке жупе нису сачувани стари иконостаси, и њихово место заузимају једноставне дрвене преграде новијег датума. Тако у Цркви Светог Ђорђа у Горњој Битињи, у засеоку Поповце, иконостас је једноставна дрвена преграда зелене боје на којој се налазе савремене штампане иконе. Слична је, али необојена, преграда у Цркви Светог Димитрија у истом селу (сл. 15), као и у црквама Светог Теодора Тирона у Доњој Битињи и Светог Николе у Готовуши. Исти је случај и у Цркви Светих архангела у Севцу, где је олтарска преграда направљена од дрвене ламперије. Наликује јој иконостас у Цркви Светог Илије у Врбештици. Иконостас у Цркви Светог Димитрија у Вичи је старија дрвена конструкција која је у целисти лишена сликане и резбарене декорације. На

њему се налазе постери икона штампани крајем XX века. У Цркви Светог Јована у Штрпцу је нова олтарска преграда украшена дуборезом, док у Цркви Свете Петке у Јажинцу нема иконостаса. И иконостас у Богородичиној цркви у Плањанима представља еклектично окићену дрвену преграду, на којој су само две престоне иконе на месту за то предвиђеном.

У Средачкој жупи се среће посебна врста „изломљених“ иконостаса са увученим средишњим делом. У тамошњим црквама има сачуваних делова из времена обнове Пећке патријаршије, као у Драјчићима, Богошевцима и Мушникову. Уочљиво је да у свим наведеним црквама остатак иконостаса у највећој мери покривају грчки бакрорези, такозване папирне иконе. Оне су и на иконостасу Богородичине цркве у Пејчићима, на којем се налази и сликано Распеће из друге половине XIX века. Иконостас у Цркви Светог Илије у Локвицама занимљив је по томе што се на њему налази чак дванаест руских икона из друге половине XIX века, окачених без нарочитог реда. Има их у престаној зони и на бочним дверима, у зони предвиђеној за апостолски или празнични ред икона. Има их и на самом врху, поред дуборезног Распећа. У Цркви Свете Недеље у Живињанима није сачуван ниједан

предмет из времена изградње цркве, и у њој се налази нова олтарска преграда. У маленој цркви/капели у засеоку Милачићи у Средској нема иконостаса (сл. 16). Тамо је испред олтарске апсиде постављена дрвена конструкција у облику слова Т – попречна греда која иде од зида до зида, и једна о коју се ослања на средини.

У време обнове Пећке патријаршије, тематика српског иконописа је поједностављена у односу на средњовековни репертоар, али и онај у актуелним токовима у другим деловима православног света.⁵³ Ово је утицало на изглед иконостаса који су настајали у периоду од 1557. до 1690. године. У овом раздобљу израђивале су се три врсте иконостаса – зидане преграде, дрвене без дубореза и дрвене са дуборезом. Такође, већина иконостаса из овог раздобља настала је у етапама, од руку различитих сликара из радионица такозване Пећке школе која је била активна од обнове Пећке патријаршије.⁵⁴ Стандардизована је схема по којој су се у сеоским срединама на иконостасима без дубореза налазиле царске двери, престо-не иконе и над њима Деизис, као и Распеће на врху. У црквама Сиринићке и Средачке жупе нема сачуваних целина из овог периода. Ипак, с краја XVI, односно почетка XVII века, потичу све иконе са иконостаса у Драјчићима, двери и једна икона у Богошевцима, двери и Деизисни чин у Цркви Светог Николе у Мушникову и двери у Цркви Светих апостола у истом селу.

Иконостас у Драјчићима је новија конструкција благо изломљене структуре, настала највероватније у XIX веку (сл. 20). Рађена је тако да се на њу сместе иконе које су затечене у храму, а које су пак најстарије на територији Сиринићке и Средачке

⁵³ М. Матић, *Српски иконопис*, 53.

⁵⁴ О типологији иконостаса из времена обновљене Пећке патријаршије: М. Матић, *нав. дело* 194–199.

Сл. 15. Иконостас у Цркви Светог Димитрија у Горњој Битињи (Александар Лекић)

жупе.⁵⁵ У његовој конструкцији се уочава пет вертикалних зона, при чему је централна зона са царским дверима. Изломљеност је постигнута увлачењем вертикала уз двери ка олтарском простору. Сличну изломљену структуру имају и иконостаси у Богошевцима и Горњем Селу. Изломљена структура није била доминантна варијанта иконостаса

⁵⁵ И даље остаје питање да ли су све иконе рађене за ову цркву. М. Матић, *О иконама из Драјчића*, 112. Познато је да су иконе Богородице и Богородице с Христом донете из Љубиња. М. Ивановић, *Културна баштина Горе, Ојоља и Средачке жупе*, у: Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска, ур. Д. Антонијевић, М. Радовановић, Београд 1995, 495.

Сл. 16. Ентеријер Цркве Светог Ђорђа у засеоку Милачићи у Средској (фонд Благо)

у православним храмовима на Балкану. Ипак, присутна је као последица рада италијанских мајстора на северу Грчке.⁵⁶ На територији Рашко-призренске епархије слични иконостаси красили су дечанске параклисе, као и веће храмове, попут оних у Приштини, Новом Пазару и Гњилану. Напуштање праволинијског концепта и увученост средишњег дела конструкције поистовећује се са прочељем Кувуклије у којој се налази Христов гроб.⁵⁷

⁵⁶ Н. Макуљевић, *Литургија, симболика и приложништво: иконостас цркве Свете Тројице у Врању*, у: *Саборни храм Свете Тројице у Врању*, ур. Н. Макуљевић, Врање 2008, 46.

⁵⁷ Н. Макуљевић, *нав. дело*, 48.

Иконе у Драјчићима сликала су четири мајстора ангажована у цркви у различитим периодима, од последње четвртине XVI века до друге половине XVII века.⁵⁸ То је свакако утицало и на необично решење, са четири престоње иконе, од којих је једна на северним дверима, и још четири иконе сличних димензија које се налазе испод њих. Јасно је дефинисана и зона сокла у виду омањих правоугаоних поља.⁵⁹ Северно од царских двери налази се престоња икона Богородице са Христом, док је испод ње икона Светог архангела Михаила. На бочним дверима је необична икона Деизиса са Светим Николом и Светом Варваром, а испод ње икона Светог Николе. Јужно од царских двери је престоња икона Исуса Христа, а испод ње још једна икона Светог Николе. До иконе Христа је Свети Јован Претеча, а испод њега архангел. На иконостасу се налазе и царске двери, апостолски ред конципован као јединствена Деизисна табла и три крста на врху.

Најстарија је икона Деизиса са Светим Николом и Светом Варваром, за коју се претпоставља да потиче из последње четвртине XVI века.⁶⁰ Други сликар је 1599. године насликао престоње иконе Богородице са Христом и Христа, као и Деизисну таблу изнад њих, а вероватно и боље сачувану икону Светог архангела Михаила и лошије сачувану икону Светог Николе.⁶¹ Такође, локалном мајстору

⁵⁸ О иконостасу цркве у Драјчићима: П. Балабановић, *Конзервација икона цркве Св. Николе у селу Драјчићима у Средској жупи*, *Старине Косова и Метохије II–III* (1963), 243–247; Р. Рајкић, *нав. дело*, 101–103; М. Матић, *О иконама из Драјчића*, 97–114; Иста, *Српски иконопис*, 191.

⁵⁹ Током 1961. године извршена је рестаурација икона Христа Пантократора, Богородице Одигитрије, Светог Николе, Светог Јована Крститеља, као и две иконе архангела. Видети: П. Балабановић, *нав. дело*, 243–247.

⁶⁰ М. Матић, *О иконама из Драјчића*, 99.

⁶¹ Р. Рајкић, *нав. дело*, 103; М. Матић, *нав. дело*, 104, 106; Иста, *Српски иконопис*, 191, 415.

из друге половине XVII века приписују се и иконе Светог Николе, Светог Јована Претече, као и оштећенија икона архангела Михаила, која је била препозната као икона Светог архангела Гаврила.⁶² Напоследку, верује се да су царске двери „сликане руком локалног, мање вештог сликара“.⁶³ Приложнички натписи су сачувани на неколико целина на иконостасу. Носе их икона Богородице Одигитрије – „поменн (господн) степан б(он)ω(во)“⁶⁴ и Исуса Христа – „поменн г(оспод)н (ран)ко ф(илн)пов ва лс(то) зр (з)“.⁶⁵ Доскоро забележени делови ктиторског натписа „помен(н) (господн) раба сфо(ε)го ... шь... 80б..“ на икони Светог Николе више нису уочљиви.⁶⁶ Приложнички натпис „поменн г(оспод)н раба бож(не)го марко н степан і ωнн н село транчнк[ъ] ва лет(о) зр̄ ρ̄ з̄“ сачуван је на Деизисној табли.⁶⁷ На икони Светог Јована Претече налази се натпис „поменн г(...)н раба сфоεго станнслав(.)“.⁶⁸

Дугачка табла на којој је представљен Деизисни чин, односно проширени Деизис са дванаест апостола, постављена је изнад престоних икона и најбоље је сачувани део овог иконостаса (сл. 17). У средишту је допојасна представа Исуса Христа који десном руком благосиља док у левој држи затворено јеванђеље. Са његове обе стране насликано је по шест апостола. Све фигуре су смеште-

не у сликане лукове ослоњене на стубиће, али тако да њихови нимбови излазе из оквира лука. Хоризонталне табле на којима је сликан Деизис, односно апостоли око централне фигуре Христа, покрај којег су могли бити и Богородица и Свети Јован Крститељ, доспеле су у српски иконопис преко Свете Горе. Из раздобља обновљене Пећке патријаршије постоје примери Деизисног чина на којима су комбиноване сликарска и дуборезна техника, али је драјчићки пример у целости сликан.⁶⁹ Исто је и са примером у Цркви Светог Николе у Мушникову. Иконописац из Мушникова створио је ликове лепше физиономије, које је поставио на позадину коју чине три хоризонтална појаса окер, плаве и црвене боје. Као и драјчићки, и мушниковски ликови су смештени у сликане лукове ослоњене на стубиће.

Једноставне царске двери са токареним врхом су традиционално украшене приказом Благовести (сл. 18). Фигуре архангела Гаврила и Богородице заузимају читаве површине вратница. Необично је одело архангела, који је одевен као дворанин у дивитисиону са лоросом, што се може видети и на дверима које је у Дечанима осликао зограф Лонгин.⁷⁰ Својим изгледом, овако обликоване царске двери без дубореза, са фигурама које су једини носиоци тематике, наликују онима које су се налазиле на иконостасима у црквама у Љубижди и Богошевцима, а потичу с краја XVI односно почетка XVII века.⁷¹ Истом периоду припадају и двери из обе цркве у Мушникову и све имају

⁶² М. Матић, *О иконама из Драјчића*, 107. На иконостасу постоје две иконе архангела, од којих је оштећенија икона приликом извођења конзерваторских радова препозната као икона Светог архангела Гаврила. П. Балабановић, *нав. дело*, 243. С обзиром да је представљен са мачем, М. Матић ту икону препознаје као икону архангела Михаила. Видети: М. Матић, *нав. дело*, 108.

⁶³ М. Матић, *О иконама из Драјчића*, 107. Иста, *Српски иконопис ...*, 61–62.

⁶⁴ Цитирано према: М. Матић, *нав. дело*, 105.

⁶⁵ Цитирано према: М. Матић, *нав. дело*, 105.

⁶⁶ Цитирано према: М. Матић, *нав. дело*, 108.

⁶⁷ Премда у нашем читању има незнатних разлика, јасно је да се у натпису помињу Марко и Степан и село Драјчићи, те је натпис публикован према: М. Матић, *О иконама из Драјчића*, 105.

⁶⁸ М. Матић, *Српски иконопис*, 523.

⁶⁹ О овом делу иконостаса: З. Ракић, *Деизисни чин на иконостасу црноречкој манастира*, у: Манастир Црна Ријека и Свети Петар Коришки, ур. Д. Бојовић, Приштина-Београд 1998, 133–142; М. Матић, *Српски иконопис*, 210–213.

⁷⁰ На исти начин одевен је и архангел са царских двери у манастиру Јаску. М. Матић, *Српски иконопис*, 200.

⁷¹ Наликују им и двери у Кијеву и Дренови, али су на њима присутни и старозаветни пророци и архитектонске кулисе. Матић, *О иконама из Драјчића*, 111–112.

Сл. 17. Део Деизисне табле на иконостасу у Цркви Светог Николе у Драјчићима (Александар Лекић)

плитко резани оквир, какав је у старијој литератури познат као „ковчезец“ или „ковчег“.⁷²

На врху иконостаса у Драјчићима не налази се уобичајено Распеће Христово, већ три схематизовано осликана крста на којима су сачувана имена приложника.⁷³ Средишњи крст, са два попречна крака је већих димензија и на крајевима кракова има кружне завршетке у које су уписани мањи крстови. Изведен је у комбинацији црвене и жуте, са црним и плавим акцентима. На доњем, дужем, краку налази се име никола тролновъ. Крстови мањих димензија налазе се на крајевима иконостаса. Северни је вероватно израђен када и централни, и на њему стоји име приложника никола веселно. Мањих је димензија и са мање дуборезних делова. Кракови му се завршавају кружним обли-

цима једноставније форме. Јужни крст је израђен последњи. Обликом прати старије крстове, али је још једноставнији, са скромнијом палетом боја и скромнијим украсима. На њему се великим штампаним словима налази исписано име *Сѣѡјан Симић*.

Царске двери из времена обновљене Пећке патријаршије сачуване су у Цркви Светог Николе у Богошевцима (сл. 19).⁷⁴ Као и у Драјчићима, али руком слабијег мајстора, на њима су насликане монументалне фигуре архангела и Богородице које их у целости покривају. Сходно општеприхваћеном решењу, архангел је на левом крилу, а Богородица наспрам њега на десном. Истом раздобљу (крај XVI – почетак XVII века) припадају и старе царске двери у Цркви Светог Николе у Мушникову.⁷⁵ Њихово иконографско решење, са старозаветним пророцима а без архитектонских кули-

⁷² М. Ђоровић Љубинковић, *Средњовековни дуборез у источним областима Југославије*, Београд 1965, 99.

⁷³ Ови крстови до сада нису били предметом истраживања.

⁷⁴ Уп.: М. Матић, *Српски иконопис*, 440.

⁷⁵ Матић, *Српски иконопис*, 202, 440.

са, представља прелаз од решења из Драјчића и Богошеваца, ка онима у Кијеву и Љубижди. Изнад нимбова архангела и Богородице налазе се допојасни ликови старозаветних пророка Давида и Соломона са исписаним свицима. Према устаљеним богословским схватањима, млади пророк Соломон је изнад архангела, а Давид изнад Богородице.⁷⁶ Као и у Драјчићима, и у мушниковској цркви је Деизисни чин израђен у виду дуге табле која је у целости осликана. Све фигуре су допојасне, са нимбовима који не излазе из оквира сликаних лукова, и са двобојном црвено-зеленом позадином.⁷⁷

Изузетно оштећене старе царске двери, сликане почетком XVI века, налазе се и на плавом иконостасу у мушниковској Цркви Светих апостола.⁷⁸ Готово читаво лево крило је без боје. Виде се само делови фигуре пророка Соломона, односно десна шака, фрагменти црвене хаљине, косе, капе и ореола. Давидово лице је оштећено, али се у целости виде његова фигура и одежда. Конструкција овог иконостаса је из XIX века. Она има царске и северне двери, места за две престоне иконе, предвиђене две зоне икона изнад престоних, и зону сокла. Изнад царских двери су резбарене фигуре анђела који међу собом носе круну. Две зоне икона су подељене на по девет поља, при чему виша зона има поља која су раздвојена стубићима и луковима. Изнад је греда са резбареним змајоликим бићима, која служи као постоље за мали дуборезни крст на којем је предвиђено сликање Христовог распећа.⁷⁹ Са обе стране крста су

⁷⁶ И. Гергова, *Ранниятъ български иконостас: 16.–18. век*, София 1993, 56; М. Матић, *Српски иконопис*, 202.

⁷⁷ Остатак овог иконостаса је окићен разноврсним иконама, међу којима се истичу грчке литографије, једна руска хромолитографија и једна икона Аврама Дичића, о којима ће касније бити више речи.

⁷⁸ Матић, *Српски иконопис*, 427.

⁷⁹ У претходних пет година овај део иконостаса је офарбан златном бојом.

двоглаве птице. Овако креиран иконостас никада није добио одговарајуће иконе. На њега су стављене старе двери и постављени бројни бакрорези настали на Светој Гори у XIX веку. Двери сликане сценом Благовести почетком XVII века, налазе се и у мушниковској Цркви Светог Николе.⁸⁰

* * *

Иконостаси из XIX века налазе се у цркви Светог Николе у Штрпцу, Свете Петке у Беревцу, Светог Николе у Севцу и Успења Богородице у Готовуши, као и у Средачкој жупи у Горњем Селу и Средској. Иконостаси сиринићких цркава су сличних боја и конструкција и прилагођени простору у којем се налазе. Спадају у скупину најједноставнијих типова олтарских преграда насталих у XIX веку на тлу Рашко-призренске епархије.⁸¹ Њихову прву зону чине сокл, престоне иконе, царске и северне двери. У другој се налази апостолски ред, док је на самом врху у трећој зони сликано Распеће.

У зони сокла сликани су флорални мотиви, као најчешће решење примењивано у црквама широм Балкана.⁸² Тако је у Беревцу, Готовуши, Севцу и Средској, док су у Штрпцу парапетне плоче у овој зони остале без сликане декорације. То је било у складу са обликовањем целог иконостаса који је израђен на самом крају XIX или већ почетком XX века, више се ослањајући на нове пикторалне тенденције. Оваква декорација се јавља и на једноставним хоризонталним гредама које раздвајају зоне са иконама. Готово исти флорални мотиви, који су најчешће сликани на вазама, истовремено су се могли видети у декоративној обра-

⁸⁰ М. Матић, *нав. дело*, 440.

⁸¹ Више о типологији и програмима иконостаса у Рашко-призренској епархији: И. Женарју Рајовић, *нав. дело*, 128–150.

⁸² Осим тога, у овој зони су сликане и сцене из Старог завета, али оне нису присутне у црквама Сиринићке и Средачке жупе.

Сл. 18. Царске двери, Црква Светог Николе у Драјчићима (Александар Лекић)

Сл. 19. Царске двери, Црква Светог Николе у Богошевцима (Александар Лекић)

ди ентеријера џамија, синагога и неких домова.⁸³ Овако украшени иконостаси представљали су слику раја односно рајске баште.⁸⁴

⁸³ Уп.: Б. Колев, *Стенописнаџа украса на жилициниџе и обџесџивениџе сџради џрез вџзражданџе у Самоков*, Известџија на Инџтитута за изобразителни изкуства 1, Софија 1956, 119–176.

⁸⁴ И. Гергова, *Иконоџрафскаџа џроџрама на иконосџаса в бџлџарскиџе земи џрез XVIII и XIX в.*, Проблеми на изкуство-то 3 (1991), 4.

Сви иконостаси су конструисани са местима за три престоџе иконе, док иконостас у Средској има само две. Осим уобичајених престоџних икона Богородице са младим Христом и Исуса Христа, на трећој икони је стандардно приказан Свети Јован Крститељ, чиме је створена основна форма Деизиса и илуџстрована молитва за спас џудског рода. Необично је одступање приметно у Беревцу,

Сл. 20. Иконостас у Цркви Светог Николе у Штрпцу (фонд Благо)

какво срећемо и у удаљеној цркви манастира Кончула код Рашке, где је уместо иконе Светог Јована постављена икона Светог Саве. У оба случаја иконе су рад истог сликара из круга око Аврама Дичића. На престоним иконама у Готовуши и Штрпцу, и Богородица и млади Христос и Исус Христос на самосталној икони имају владарске регалије у виду круна, скиптара и сфера. То није било неobiчно решење, и среће се у различитим црквама широм Рашко-призренске епархије.⁸⁵ У обе цркве, Христос у рукама држи јеванђеље на којем је исписан цитат из Јеванђеља по Матеју (Јв. 8, 12). Јован Претеча је у свим црквама сликан као крилати кефалофор са својом главом у рукама. Престо-

⁸⁵ И. Женарју Рајовић, *нав. дело*, 138–139.

не иконе у Поповљану, дела непознатог влашког зографа, разликују се од осталих по томе што су на њима Христос и Богородица сликани како седе на раскошним златним престолоима. Нажалост, није нам познато како су изгледале престоне иконе у Цркви Светог Николе у Средској.

Традиционално начело у обликовању северних двери налагало је сликање архангела Михаила, који се приказивао на два начина – као самостална стојећа фигура или у сцени у којој мучи душу богаташа. У оба случаја одевен је у војнички оклоп и има мач у руци, што је у складу са његовом улогом предводника небеске војске.⁸⁶ У Бе-

⁸⁶ М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, Нови Сад 1996, 310.

ревцу и Готовуши, зограф Евгеније насликао је иконе које изгледају као престоње и поставио на северне двери. На њима је допојасна фигура архангела који има мач, сферу са Христовим монограмом и свитак у рукама. Икона се на северним дверима налази и у Штрпцу, где је насликан архангел као стојећа фигура са мачем и теразијама. Целу површину северних двери у Средској прекрива стојећа фигура Светог Николе, патрона храма за чију престолу икону није било места на иконостасу. Са друге стране, целу површину двери у Севцу покрива флорална декорација.

Све царске двери носе тематику Благовести, али су у Готовуши и Беревцу уз архангела и Богородицу насликани старозаветни пророци и цареви Давид и Соломон, а у Севцу су уз све њих и фигуре четири велика архијереја. У Штрпцу, где су двери и конструктивно другачије израђене, Благовести су употпуњене кружним медаљонима са ликовима јеванђелиста. Икона Светог архангела Михаила краси све северне двери осим у цркви у Севцу, где се налази флорална декорација.

Такозвани апостолски ред, у чијем је у средишту икона Христа, а око ње распоређени апостоли, уобличен је у Беревцу и Готовуши (сл. 21). Формирање апостолског реда имало је вишеструку симболику, попут установљења и континуитета апостолске цркве, односно хришћанске верске заједнице. У том случају када је акценат био на формирању Христовог сабора са апостолима, остављане су иконе Богородице и Светог Јована, и апостоли су груписани око иконе Христа Сведржитеља. У идеалној концепцији, апостолски ред је осмишљен тако да се са обе стране централне иконе налази по шест икона – четири апостола и два јеванђелиста. Такво решење захтевало би и поштовање литургијског распореда апостола, при чему су Христу, као првоврховном апостолу, нај-

Сл. 21. Иконостас у цркви Светог Николе у Севцу (фонд Благо)

ближи Свети Петар и Павле.⁸⁷ Сабор Исуса Христа и апостола обликован на овај начин упућује и на тумачење олтара као простора у којем председава Исус Христос са својим апостолима, у складу са позицијом архијереја у горњем месту окруженог свештеницима.⁸⁸ У Севцу је он изведен попут табле са Деизисним чином, својствене уметности из времена обновљене Пећке патријаршије. Тамо им је прикључена и Богородица и сви су насликани

⁸⁷ М. Тимотијевић, *Црква Светиој Георгију у Темишвару*, Нови Сад 1996, 114.

⁸⁸ Н. Макуљевић, *Литургија, симболика и иррилогичност*, 99–100.

Сл. 22. Иконостас у Богородичиној цркви у Готовуши (Покрајински завод за заштиту споменика културе, Приштина)

на једној хоризонталној табли, раздвојени сликаним луковима и стубићима.

Једино иконостас у Штрпцу, који је најмлађи у овој скупини, има и апостолски и празнични ред икона (сл. 20). Празнични ред је обично састављен од икона из циклуса Великих празника, уз одабране иконе Христових страдања и Богородичиног циклуса, а неретко и одабраних светитеља. Са сликама најзначајнијих хришћанских празника, ова зона има јасан литургијски карактер и улогу истицања најважнијих догађаја у црквеној историји којима се илуструју епизоде у икономи-

ји спасења.⁸⁹ Избор икона је у великој мери одсликавао парохијску заједницу и представљао календар празника који су се прослављали у храму. По правилу су сви празници сликани на основу описа у сликарским приручницима, а њихове су представе размештене према распореду у црквеном календару. Распоред је ипак у многим црквама измењен, што је последица различитих каснијих интервенција. У цркви у Штрпцу се у овој зони иконостаса, слева надесно налазе следеће иконе: Свети краљ Милутин, Свети Симеон Мироточиви, Благовести, Христово Рођење, Крштење, Улазак у Јерусалим, Васкрсење, Вазнесење, Света Тројица, Преображење, Уздизање Часног крста, Ваведење и Успење Богородице.

Врх свих иконостаса краси резбарени крст са сликаним Распећем, који је носио богату симболику и декорацију у складу са њом. Као слика Христовог страдања, украшен флоралним мотивима, указивао је и на Христово васкрсење, те победу хришћанске вере над смрћу.⁹⁰ У Готовуши и Беревцу, где је иконостасе радио зограф Евгеније Поп Кузманов, као постоље крста стоји иста конструкција (сл. 23). То је архитравна греда декорисана ружама, на којој стоји једноставна даска са змајевима између којих је Адамова лобања као обележје Голготе на којој је Христос распет. Изнад лобање стоји крст, а уста змајева служе као постоља за иконе Богородице и Светог Јована. Са обе стране оваквог постоља, налази се по једна полукружно профилисана даска, на којој су цветни мотиви. Афронтирани змајеви имају симболичко значење тријумфалне хришћанске вере и побеђеног зла и доводе се у везу са Апокалипсом (12, 9).⁹¹

⁸⁹ И. Гергова, *нав. дело*, 15; Н. Макуљевић, *нав. дело*, 97.

⁹⁰ Н. Макуљевић, *нав. дело*, 50.

⁹¹ А. Серафимова, *Прилој њроучавању иконосјасних крстјова на Балкану (Нека зайажања о иконосјасном крстју*

Сл. 23. Распеће Христово на врху иконостаса у Богородичиној цркви у Готовуши (Покрајински завод за заштиту споменика културе, Приштина)

По правилу су резбарени од дрвета, а примери у Беревцу и Готовуши изузетак су на тлу Рашко-призренске епархије.⁹²

Крст у Беревцу је већи и лишен дуборезне декорације. Кракови имају трослисне завршетке и у њима насликане ликове јеванђелиста. У Готовуши је крст мањи и декоративнији, те се из тролисних кракова и укрснице шире флорални елементи. У Севцу су змајеви изведени техником дубореза, док је ова највиша зона у Штрпцу изведена у потпуности другачије. Тамо се на архитравној греди налази икона Скидања Христа са крста, а на њој мундус уоквирен змијом на којем стоји једноставан крст тролисних завршетака и скромне дуборезне декорације. Рипиде са иконама Богородице и Све-

манасџира Црна река), у: Манастир Црна ријека и Свети Петар Коришки, ур. Д. Бојовић, Приштина, Београд 1998, 152.

⁹² И. Женарју Рајовић, *нав. дело*, 149.

тог Јована такође излазе иза иконе Скидања са крста. Лево од Распећа су таблице закона као евокација Старог завета, а десно затворено јеванђеље као симбол Новог завета.⁹³ Све ово употпуњено је и иконама старозаветних цара Давида и Соломона. Од иконостаса у Цркви Светог Илије у Локвицама, сачувана је само завршна конструкција са Распећем Христовим. Дуборезно обликовани крст са позлатом има разлистале кракове, а стоји на Адамовој лобањи крај које су два голуба. Голуб стоји и на врху крста, а кроз његов кљун пролази канап за качење кандила.⁹⁴ Читаву конструкцију

⁹³ На нововековним иконостасима, у последњој зони су се поред Распећа могли видети различити атрибути попут таблица закона, ковчега завета, свећњака, путира или јеванђеља, који евоцирају Стари и Нови завет. И. Женарју Рајовић, *нав. дело*, 150.

⁹⁴ Уп.: Н Макуљевић, *нав. дело*, 101, И. Женарју Рајовић, *нав. дело*, 150.

Сл. 24. Иконостас у Цркви Светог Ђорђа у Горњем Селу (фонд Благо)

Сл. 25. Иконостас у Цркви Светог Николе у Средској (И. Ж. Р.)

допуњују и два змаја на којима стоје фигуре Богородице и Светог Јована.

У Горњем Селу је креиран иконостас који конструктивно прати изломљену структуру и асиметричну расподелу својствену иконостасу у Драјчићима и другим средачким иконостасима из времена обнове Пећке патријаршије (сл. 24).⁹⁵ То је једноставна дрвена конструкција лишена украса, која има царске двери без декорације, отворен пролаз у проскомидију, три престоне иконе и над њима две зоне за иконе мањих димен-

⁹⁵ Вертикални појас са царским дверима је увучен у односу на остатак иконостаса.

зија. На врху је крст са два попречна крака, и са његове обе стране по један ковчег Старог завета. Две зоне изнад престоних икона су решене тако да је у првој додата дрвена конструкција са стубићима и луковима. На читавој конструкцији налазе се само три иконе. Две престоне иконе Богородице са Христом и Христа Сведржитеља даривао је Младен Радин Маркичић за спомен својих синова 1872. године. Икона Христа приложена је у спомен на сина Ђурђа – „овъ икѡнъ приложѡи млѡденъ раднѡиъ маркѡићѡъ своѡиъ синѡъ ѣурђѡъ за вѣчнѡи споменъ 1872. марта 24“, док је икона Богородице настала у спомен на сина Митра – „овъ икѡнъ приложѡи млѡденъ раднѡиъ маркѡићѡъ своѡиъ синѡъ мѡитрѡъ за вѣчнѡи споменъ 1872. марта

25-гџ“. Трећа је икона Светог Николе сликана на платну крајем XIX века, која се налази на крајњој јужној страни, до иконе Христа.

У Цркви Светог Николе у Средској иконостас је израдио Јаков Радев у време осликавања цркве, те он представља заокружену целину са целокупним ентеријером (сл. 25). Његов облик прати основне концепције у реализацији иконостаса у XIX веку на Балкану, са извесним специфичностима. Над престоним иконама се налазе три хо-

ризонтална реда, од којих су два осликана као рајски врт, а у трећем је евокација Деизисног чина из времена обнове Пећке патријаршије, који је занимљив најпре због одсуства иконе Исуса Христа. Врх је крунисан раскошним сликаним распећем на дуборезно обрађеном крсту, који уз једнако обликоване рипиде са иконама Богородице и Светог Јована, стоји на афронтираним змајоликим бићима. Иконостас је висок и узак, што је условљено простором у којем се налази.

ИКОНЕ

У црквама Сиринићке и Средачке жупе сачуван је изванредан број икона из времена обновљене Пећке патријаршије, триптиха из XVIII века, икона дебарских зографа, грчких бакрореза из средине XIX века и руских икона из XIX и XX века. Њихово присуство у храмовима указује на актуелне уметничке токове, верски живот и побожност парохијана.⁹⁶ Изузетак од општих токова представљају две престоне иконе на иконостасу у Цркви Пресвете Богородице у Плањанима, који није састављен према стандардним принципима већ од насумично качених постера и графика. Иконе Христа и Богородице са Христом, који су представљени како седе на златним барокним троновима, дела су неког румунског зограф из XIX века, и у храм су доспеле као дар плањанских зидара печалбара који су радили у Влашкој.⁹⁷

⁹⁶ Многих икона, које смо затицали у храмовима у претходним теренским истраживањима, данас више нема и остали смо без информације где су пренете. Тако је и са неким иконама које су евидентирани у претходним деценијама, попут збирке од 19 икона у цркви Светог Николе у Средској. Уп.: Р. Тимотијевић, *Иконойс на ѿријорији Призрена*, Баштина 1 (1990), 260.

⁹⁷ Н. Гаџић, *Архитектура шарџанских села са посебним осврћом на сиваралашки средачки зидар*, докторска дисертација, Београд 2016, 85.

Иконе из XVII века

Једна од старијих икона у црквама Сиринићке и Средачке жупе налазила се у цркви Светог Николе у Мушникову. То је икона Свете Петке, на којој се налазио приложнички натпис из којег се читала година настанка 1601/1602. На њој је светитељка приказана са својом главом у посуду.⁹⁸ У иконопису из времена обновљене Пећке патријаршије веома су ретке самосталне иконе Свете Петке, а осим мушниковске, позната је икона из цркве Светог Николе у Поповљану код Призрена.⁹⁹ Датована је у временски интервал од почетка друге четвртине до краја XVII века.¹⁰⁰ До данас је ван домаћаја истраживача остала икона Свете Петке из цркве у Богошевцима, која је изузетно оштећена (сл. 26).¹⁰¹ Светитељка је сликана на тамној позадини у црвеном мафориону, као допојасна представа.

⁹⁸ Икона није публикована, већ њен цртеж из забележака са теренских истраживања вршених 1985. године. Ми је нисмо затекли ни у једној мушниковској цркви. М. Матић, *Српски иконойс*, 436.

⁹⁹ М. Матић, *Мало ѿзнање иконе из Поповљана*, Косовско-метохијски зборник 6 (2015), 170–171.

¹⁰⁰ М. Матић, *нав. дело*, 173.

¹⁰¹ Са већег дела истрвена је боја.

Сл. 26. Икона Свете Петке у Цркви Светог Николе у Богошевцима (И. Ж. Р.)

Осим икона које се налазе на иконостасу, у Цркви Светог Николе у Драјчићима се налазе још три иконе из доба обновљене Пећке патријаршије. Једна је икона Исуса Христа са издубљеним оквиром, на којој је представљен фронтално и исподпојасно. Десном руком благосиља, а у левој има затворено јеванђеље.¹⁰² Икона Богородице са Христом је толико оштећена да се на њој само назиру цртане контуре Богородице и Христа.¹⁰³ Ту је и мала икона Светог Николе са јеванђељем, који

¹⁰² Публикована у: М. Матић, *нав. дело*, 529.

¹⁰³ Публикована у: М. Матић, *нав. дело*, 529.

је насликан на јарко црвеној позадини, док је издубљени оквир тамноцрвене боје (сл. 27).

У цркви Светог Теодора Тирона у Доњој Биџићи налази се неколико старијих икона, од којих се са сигурношћу, захваљујући сачуваном приложничком натпису, датује само икона Вазнесења Светог Пророка Илије (сл. 28). У доњем левом углу сачуван је натпис из којег сазнајемо да је икона насликана 1635/6. године: пољени гѣи: рабѣ своѣ :- ѡлѣѣѣ :- нѣ вассе(..)рь:- ва ѿа ѣ ѣ ѡ ѡ :-¹⁰⁴ Као и на иконама у Светој Троици Пљеваљској и Поповљану, у сажетој форми иконографске интерпретације Друге књиге о царевима (2, 11), представљена је допојасна фигура Светог Илије у небеским колима, којег узносе црвени и бели коњи.¹⁰⁵ Свети Илија благосиља десном руком, а у левој држи узде и савијени свитак. Занимљив је његов позлаћени нимб са штуко декорацијом.

Осим царских двери на иконостасу и већ поменути иконе Свете Петке, у цркви у Богошевцима сачувана је и мања збирка икона из доба обновљене Пећке патријаршије.¹⁰⁶ Све имају издубљени оквир, односно форму „корита“, и сликане су на

¹⁰⁴ П. Пајкић је у свом тексту објавио два различита тумачења натписа. По једном је икону поклонилио Алекса из села Ваца (пољени гѣи раба своѣго алексаѣ ва села вацаѣ.. ѣ. ѣ. ѡ. ѡ), а по другом Алекса и Васа (пољени гѣи рабѣ своѣ: алекса н васса ... вацаѣ ѣ. ѣ. ѡ. ѡ). П. Пајкић, *Цркве у Сиринићкој жупи*, Старине Косова и Метохије 4–5 (1968–71) 355, нап. 25; 359; У каснијем тексту прихватио је формулацију Алекса и Васа. Исти, *Црква Свѣтѣи Теодора Тирона из Доње Биџиће*, Цркве Сиринићке жупе, Приштина 1995, 19; М. Матић чита у натпису да је икона дар Алексе и свѣг сабора (пољени г(оспод)и :- рабѣ своѣ алекѣ :- нѣ вассе са(бо)рь :- ва ѿа ѣ ѣ ѡ ѡ :-/). М. Матић, *Срѣпски иконопис*, 468–469.

¹⁰⁵ М. Матић, *нав. дело*, 115. Иста иконографија примењена је и на икони из цркве Светог Атанасија у дебарском селу Гари, која се датује у другу половину XVII века. Уп.: В. Поповска Коробар, *Икони од Музејѣи на Македонија*, Скопје 2004, 285.

¹⁰⁶ У овој збирци су и две изузетно оштећене иконе, заправо даске са којих је скинут бојени слој. Четири иконе су датоване у XVII век и поменути у: М. Матић, *нав. дело*, 529.

Сл. 27. Икона Светог Николе у Цркви Светог Николе у Драјчићима (Александар Лекић)

гипсаној препаратури. Такође, сигнатуре су им или врло оштећене или их нема. Разликује се једино икона Светог Георгија, која се налази на иконостасу, и која је сликана на равној дасци. Светитељ је на њој приказан као стојећа фигура, испотпонасно, благо погнуте главе. Свети ратници Георгије и Димитрије су насликани на икони која је оријентисана хоризонтално, са горњим угловима који су засечени. Представљени су један наспрам

Сл. 28. Икона Вазнесења Светог пророка Илије у Цркви Светог Теодора Тирона у Доњој Битињи (Покрајински завод за заштиту споменика културе, Приштина)

другог као коњаници, на тамној подлози. Икона је веома оштећена и њена лева страна са ликом Светог Георгија је истрвена. Нешто дубљи оквир има икона Богородице са Христом, која је насликана на црвеној позадини. И она је оштећена црвоточином и има оштећења бојеног слоја, нарочито у доњој трећини где је бојени слој скинут у потпуности. Икона на којој су насликане Света

Сл. 29. Икона Свете Недеље и Свете Петке у Цркви Светог Николе у Богошевцима (И. Ж. Р.)

Сл. 30. Икона Свете Петке и Свете Недеље у Цркви Светих апостола у Мушникову (И. Ж. Р.)

Недеља и Света Петка (сл. 29), пукла је на два вертикална дела, била је изложена црвоточини и бојени слој је у великој мери скинут. Исте светитељке, али распоређене тако да је прва Света Петка а са њене леве стране Света Недеља, насликане су на икони која се налази у мушниковској Цркви Светих апостола (сл. 30). И мушниковска икона, истог облика али већих димензија, изузетно је оштећена, а испод бојеног слоја видљиви су остаци импрегнираног платна на којем је сликана. На обе иконе,

евидентно сликане руком различитих мајстора, Света Петка је уместо у монашку ризу одевена у црвени мафорион, док је Света Недеља у владарском оделу са круном на глави.

Триптиси

У црквама Сиринићке и Средачке жупе налазе се и сликани триптиси, какви се срећу на ширем балканском подручју у периоду од XVII до XIX

Сл. 31. Централни панел триптиха из Цркве Светог Николе у Готовуши (И. Ж. Р.)

века.¹⁰⁷ Иконе овог облика, састављене од три сликана панела, у централном пољу су обавезно имале представу Богородице са Христом. Она је сликана на два начина, на удубљеној површини која је имала рам у који су могла стати заклопљена бочна крила, или на равной површини чији се облик поклапао са затвореним крилима. Крила су могла

¹⁰⁷ Уп.: Pforte des Himmels, Ikonenausstellung zum 50-jährigen Jubiläum von EIKON. Gesellschaft der Freunde der Ikonenkunst e. V., E. Haustein-Bartsch (Hg.), Bielefeld 2009, 24–25.

бити осликана и са унутрашње и са спољне стране. Ту су сликана попрсја светитеља, једно испод другог, понекад и више њих у једном реду, као и коњаничке представе светих ратника. Ове иконе су биле популарне као „кућне“ иконе, и познате као „капаклије“ или „преклапаче“.¹⁰⁸ Не могу се са сигурношћу датовати нити атрибуирати одређеној зографској школи, премда се претпоставља постојање призренске радионице за израду оваквих триптиха.¹⁰⁹ Такође, у Бугарској се њихово порекло приписује особеној „школи триптиха“, и датују се у XVIII и у прву половину XIX века.¹¹⁰

У Готовуши, у Цркви Светог Николе се налазила збирка од десетак делова дрвених триптиха (сл. 31).¹¹¹ У Доњој Битињи у Цркви Светог Димитрија сачуван је један централни панел. Три централна панела, као и једно лево крило, налазе се у Цркви Светог Илије у Локвицама. Један триптих, са половином централног поља и левим крилом, налази се и у Богошевцима. На свим примерима, површина на којој је сликана Богородица са Христом је удубљена и има двоструки лучни оквир благо заострен на врху. Позадина је по правилу у две боје, црвеној и зеленој. Богородица је сликана или у традиционалном црвеном мафориону или нешто декоративнијем, и у тим случајевима је сликана са круном на глави као Небеска Царица. Истовремено је и Христос Младенац сликан са владарским регалијама.

¹⁰⁸ Уп.: Е. Попова, *Богородица – Хесџија*, Проблеми на изкуството 1 (2002), 45.

¹⁰⁹ М. Ђоровић-Љубинковић, *Пећко-дечанска икојисна школа од XIV до XIX века*, Београд 1955, 16–17.

¹¹⁰ Н. Мавродинов, *Изкуството на бџларскојо вџраждане*, Софија 1957, 60–63. О трптитисима у Бугарској видети и: Л. Прашков, *Бџларски икони. Развџиџие, џехнолоџија, рџџавраџија*, Софија 1985, 20, 170, 188.

¹¹¹ И. Женарју Рајовић, *нав. дело*, 153–154. Ова збирка није затечена у цркви приликом теренских истраживања 2021. године.

Иконе дебарских зографа из XIX века

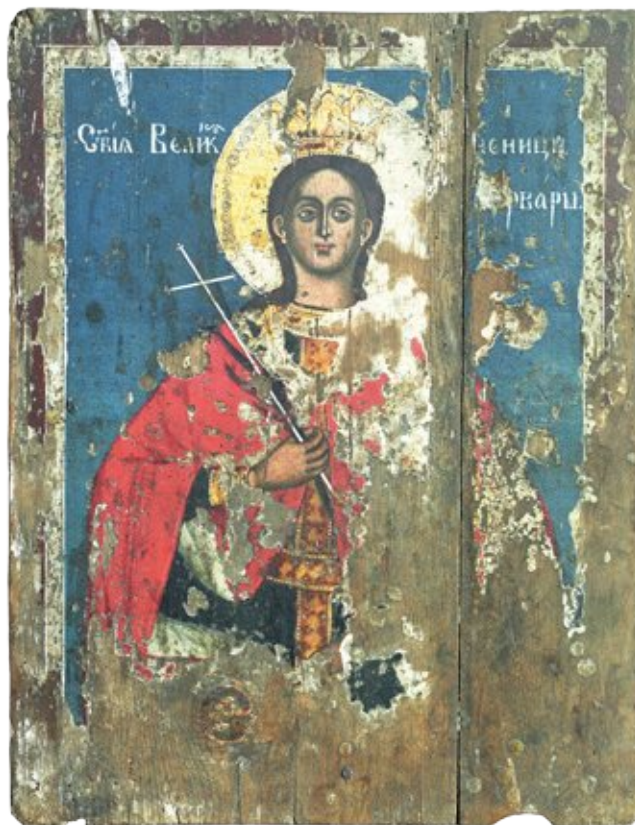
Као и на територији читаве Рашко-призренске епархије, у црквама на обронцима Шар-планине међу „слободностојећим“ иконама најдоминантнији су радови дебарских зографа, чије су иконе красиле иконостасе и друге делове сакралног простора. У црквама Сиринићке и Средачке жупе најчешће се срећу иконе зографа који су радили иконостасе, и уз њих и целивајуће и такозване појединачне иконе по наруџбини верника.

У Цркви Светог Николе у Севцу се налази неколико икона патрона храма, међу којима је и рад зографа Јосифа из Лазарпоља. Овај сликар, аутор иконостаса и живописа, патрона храма (свѣтѣ нѣкола мѣрѣкѣјскѣ) насликао је на дасци са дуборезно обликованим полукружним рамом. У цркви је и његова икона Богородице са Христом (мѣрѣ: вожѣн).

Евгеније Поп Кузманов, сликар иконостаса у Богородичиној цркви у Готовуши, за исту цркву урадио је и икону Успења Богородице (оуспѣніе бѣѣ), која се налази на северном зиду поред иконостаса. Његова икона Христа Сведржитеља (хр. хр. вседржѣ ителѣ) налази се у цркви Светог Николе у Штрпцу. У црквама Сиринићке жупе налазе се и две иконе из средине XIX века које се могу приписати зографу Хаџи Костадину из Велеса. Једна је икона Светог преподобног Саве (свѣтѣ прѣдѣб. сѣва), у Цркви Теодора Тирона у Доњој Битињи.¹¹² Друга је веома оштећена икона Свете Варваре (свѣта велѣк(--)ѣнѣнѣ (--)дрѣвѣры) у Цркви Светог Илије у Врбештици (сл. 32).¹¹³ У

¹¹² Није затечена у храму 2021. године.

¹¹³ У цркви Светог Илије у Врбештици налазиле су се три иконе дебарских зографа. Ово нам је познато на основу фото документације центра Мнемосупе. Ни једна икона није затечена приликом истраживања 2017. године, нити касније 2021. године. Икона Светог Николе је сликана 1828. године, а икону Вазнесења Светог пророка Илије сликао је Аврам Дичић, кра-

Сл. 32. Костадин Крстев, Икона Свете Варваре, црква Светог Илије у Врбештици (Покрајински завод за заштиту споменика културе, Приштина)

Цркви Свете Петке у Беревцу налази се и веома оштећена икона Светог Николе, највероватније рад Теофана Исаиловића Буџарског.

У реновираном ентеријеру цркве у Драјковцу једину сачувану старину представља икона храмовне славе, Светих четрдесет севастијских мученика (свѣтѣй четирдѣсет мѣчѣнѣка). Истој руци се може приписати и икона Васкрсења Христовог (воскрѣсенне хрѣтово) у Цркви Свете Петке у Беревцу, као и осликана катапетазма у Цркви Светог Николе у

јем XIX или почетком XX века. Има и приложнички натпис „прѣдѣб. рѣсто борзан тѣтор оу с. врѣшѣнѣца“.

Сл. 33. Икона Светог Николе у Цркви Светог Илије у Врбештици (Покрајински завод за заштиту споменика културе, Приштина)

Штрпцу.¹¹⁴ Такође, исти сликар радио је и икону Вазнесења Светог пророка Илије у цркви у Врбештици. Његова је и икона Светог Саве (сѣн савва и:

¹¹⁴ На њој је насликан Христос у путиру који благосиља обема рукама, чиме је представљен иконографски тип Исус Христос Хлеб животни. Поред њега су два анђела са кадионицама. Нема сачуваног натписа који говори о сликару или поручиоцу, али је она несумњиво дело зографа који је на иконостасу насликао празничне иконе и Распеће на врху. И. Женарју Рајовић, *нав. дело*, 151–152

архиепископ сѣрскн) који благосиља децу, у Цркви Светог Николе у Мушникову. Пикторална поетика упућује на Аврама Дичића или некога из његовог круга. На основу познатог кретања овог сликара и његових помоћника, ови радови се могу датовати у крај XIX или почетак XX века.

У црквама Сиринићке жупе налази се и неколицина непотписаних икона, чији аутори још увек нису познати. У Цркви Светог Илије у Врбештици налазиле су се три иконе дебарских зографа из XIX века, а најстарија међу њима је икона Светог Николе, настала од руке вештог зографа 1828. године (сл. 33).¹¹⁵ Делимично је сачуван приложнички натпис из којег се чита година настанка: „(…) господи / (…) твој / (…) нш...иковик / (…) аф...ефановик“. У Цркви Теодора Тирона у Доњој Битињи се истиче двојна икона на којој су представљени Свети Никола и Свети Сава (сѣн николá, сѣн сáвва архіепискоз сѣрскн) у раскошним архијерејским орнатима.¹¹⁶ Пример зографског сликарства XIX века су и икона Светог Димитрија (сѣн в: м: димитрија) у Цркви Светог Димитрија у Доњој Битињи, икона Светог Атанасија (сѣн ѱанáсна) у Цркви Светог Николе у Готовуши, као и икона Светог Николе (сѣн николáи) у Цркви Светог Николе у Штрпцу, која је рад непознатог мајстора који је сликао престоне иконе на иконостасу. Један од најлепших примера дебарског иконописа јесте икона Светог Николе у дуборезном раму, која се налазила у Цркви у Горњем Селу (сл. 34), можда рад браће Ђиноски.¹¹⁷

¹¹⁵ Пукла је на два вертикална дела, и доста је оштећена.

¹¹⁶ Приликом теренског обиласка храмова 2021. године није затечена у цркви.

¹¹⁷ Позната је на основу фотодокументације Покрајинског завода за заштиту споменика културе, и није затечена у цркви.

Сл. 34. Икона Светог Николе у Цркви Светог Ђорђа у Горњем Селу (Покрајински завод за заштиту споменика културе, Приштина)

Светогорски бакрорези

У црквама Средачке жупе налази се збирка од двадесетак бакрореза израђиваних у XIX веку у манастирима Свете Горе. Штампане графика, такозваних „папирних икона“, на Светој Гори је започело крајем XVIII века. Рађене су са натписима на грчком и црквенословенском језику јер су их добијали или куповали ходочасници. Занимљиве су по томе што често, као у нашим примерима, носе име аутора и годину издања, услед че-

га је познато да су се на Светој Гори израдом графика бавили јеромонаси.¹¹⁸ Широм православне васељене ове иконе су проналажене качене на зидове, лепљене на дрвене панеле различитих димензија, а у сиромашнијим срединама могу се наћи на иконостасима.¹¹⁹ Управо је такав случај у Средачкој жупи, у којој на великом броју иконостаса наилазимо на грчке „папирне иконе“ уместо икона које се ту уобичајено налазе.

Мноштво светогорских икона штампаних на папиру несумњиво потиче са поклоничких путовања верника из Средачке жупе. Поклоничка путовања су XIX веку, у српској средини, подразумевала је посету бројним манастирима, али пре свега одлазак у Свету земљу, одакле су се верници враћали као „хаџије“ или „хаџилари“, или на Свету Гору, одакле су се враћали као „светогорци“.¹²⁰ Поклоници су одлазили у групама, а средином XIX века имали су и водича, Марка Чучулевића из Брода. Са путовања су најчешће доносили бројанице и „иконе на хартији на којој је изображен манастир Хилендар“. То су били дарови за оне који су испраћали на пут, док су, према речима Петра Костића, за своје куће доносили иконе сликане на дрвету.¹²¹

У обе цркве у Мушникову иконостаси су већим делом прекривени светогорским бакрорезима. У Цркви Светих апостола се налази такозвана двострука икона са приказом Богородице Елеусе са леве стране, и Светог цара Константина и Јелене

¹¹⁸ D. Papastratos, *Paper icons. Greek orthodox religious engravings 1665–1899 Vol.1*, Athens 1990, 27–28.

¹¹⁹ Oksana Yurchyshyn-Smith, *Rare paper Icons From Mount Athos*, *Print Quarterly* XXXI (2015, 2), 144.

¹²⁰ П. Костић, *Црквени живој православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку (са усвојенима њиховима)*, Београд 1928, 41–45.

¹²¹ Такође, у Призрену су се три одласка на Свету Гору изједначавала са ходочашћем у Свету земљу. П. Костић, *нав. дело*, 45.

Сл. 35. Богородица Платитера на иконостасу Цркве Светих апостола у Мушникову (И. Ж. Р.)

са десне, рад из 1842. године.¹²² У натпису стоји само „η γλυκοφιλουσα υπεραγια θεοτοке σωσον ημας 1842” (Гликофилуса Пресвета Богородице спасај нас 1842). Такође, ту је и Богородица Знамења (Платитера) са четири старозаветна пророка и три јерарха, коју је, судећи по познатим примерима, 1847. године израдио светогорски јеромонах Кирил, активан од 1834. до 1862. године (сл. 35).¹²³ На иконостасу су и Христов гроб, икона рађена по

¹²² Уп.: Исти бакрорез, на којем је Богородица сигнирана као Гликофилуса, и која је израђена 1853. године, налази се у Историјском музеју у Самокову. О. Yurchyshyn-Smith, *нав. дело*, 153.

¹²³ D. Papastratos, *нав. дело*, 28.,

узору на антиминос, као и необичан бакрорез у виду дугачке хоризонталне траке, на којој су приказани шест светих јерарха и свети ратници на коњима.¹²⁴

У истом селу, у Цркви Светог Николе се налазе два бакрореза са представом Страшног суда, од којих један веома наративан и добро очуван. Ту је и Оплакивање Христово (Плач мајке Божије) из 1849. године, рад јеромонаха Кирила настао донацијом монаха Агатангела. У натпису стоји „Δαυανησ Αγαθαγγελου μοναχου χειρ Κυριλου μοναχου 1849 εισατονορο”. У овој цркви је и Сабор Светих апостола, бакрорез настао 1849. године према Томасу Сидеру у Кареји.¹²⁵

У Пејчићима су сачувани један светогорски бакрорез са великим празницима као и две Богородице Одигитрије са Христом и анђелима који је овенчавају круном. Представу Богородице са фризом од пет светитеља у доњем делу израдио је 1832. године монах Теофилакт.¹²⁶ У овој цркви се налази и једна Богородица Мелкопитателница са арханђелима, по моделу који долази са Атоса средином XIX века.¹²⁷ У маленој цркви у Милачићима сачувана су два бакрореза без натписа, такође из средине XIX века. Један је са коњаничком представом Светог Георгија, а други са Светим царом Константином и царицом Јеленом са Часним крстом.¹²⁸ Овај има сачуван и дрвени рам са осликаним цветним мотивима црне боје на дрвеној подлози.

¹²⁴ Уп.: D. Papastratos, *нав. дело*, 331.

¹²⁵ D. Papastratos, *нав. дело*, 300–301.

¹²⁶ Познати су примери из светогорског манастира Симонптера и Свете Катарине на Синају. D. Papastratos, *нав. дело*, 126–127.

¹²⁷ Уп.: D. Papastratos, *нав. дело*, 111–114. Осим тога, овде је и један дечански бакрорез са ликом Светог Стефана дечанског и његове сестре Јелене поред дечанске цркве, употпуњен са сценама из краљевог житија. Штампан је 1895. године трудом епископа Саве (Бараћа), који је био и ректор призренске Богословије и дечански архимандрит.

¹²⁸ D. Papastratos, *нав. дело*, 205–214.

У Цркви Светог Николе у Богошевцима се налазе четири светогорска бакрореза. Најстарији је из 1836. године, и на њему су приказани Крунисање Богородице у горњој половини, и Свети цар Константин и царица Јелена, Антипа и Спиридон у доњем делу. Графику је урадио Данило са Свете Горе 1836. године, захваљујући донацији Михаила Панкратиоса. Два бакрореза су израђена као двоструке иконе са приказом Богородице Елеусе са леве стране, и Светог цара Константина и Јелене са десне. Једну од њих израдио је светогорски јеромонах Игњатије из Митилене, 4. фебруара 1844. године. Његова активност је лоцирана у Кареји у периоду од 1841. до 1853. године.¹²⁹ У цркви је још једна икона јеромонаха Игњатија, израђена педесетих година XIX века, уз помоћ и донацију монаха Венијамина. То је такозвани Христов гроб, конципован као антиминос, са средишњом темом Оплакивања Христовог.

Руске иконе

У XVIII и XIX веку из Русије су широм Балкана стизале иконе сликане у селима Палех, Мстера и Холуја у Владимирској губернији.¹³⁰ Ова села су, нарочито од XVII века, била велики иконописни центри у којима су стасавали и сликари који су осликавали храмове по Русији. Ту су настајале иконе различитог квалитета, а оне лошије су остале упамћене као „суздаљске“ и „краснушке“. Оне су и у Русији окарактерисане као безвредне, премда су распрострањене на толико великој територији имале изузетну улогу у верској и културној размени и креирању „народне естетике“ и „народног православља“ у читавом православном свету.¹³¹

¹²⁹ D. Papastratos, *нав. дело*, 28, 110.

¹³⁰ О. Тарасов, *Русские иконы XVII – начала XX на Балканах*, Советское славяноведение 3 (1990), 49.

¹³¹ О. Тарасов, *нав. дело*, 50.

Куповали су их они који су одлазили у Русију, могле су стићи и преко руских конзулата, а главну улогу у њиховом ширењу на Балкану имали су путујући трговци, пре свега „офенски“ трговци иконама.¹³² Мстерско-холујске иконе најлакше се препознају по наранџастом или браонкасто-црвенкастом оквиру са црним ивицама, или оквирима, уколико је насликано више сцена на једној икони. Инкарнати су беличасти, тј. врло светли, и то су најчешће иконе рађене у Холују који је био већи и јачи иконописни центар.¹³³

У цркве Сиринићке и Средачке жупе доспеле су захваљујући индустријалцу и великом добротвору Сими Андрејевићу Игуманову, за којег је забележено да је из Русије доносио и потом поклањао иконе, књиге и предмете.¹³⁴ Познато је да је Игуманов након три деценије проведене у иностранству, 1864. године посетио Призрен и том приликом предметима и иконама даривао цркве.¹³⁵ Тада је чуо идеју учитеља Николе Мусулина да се у Призрену отвори руски конзулат, по узору на онај у Скадру, те је својим интензивним залагањем допринео отварању руског конзулата 1866. године.¹³⁶ Захваљујући овом конзулату, цркве

¹³² О. Тарасов, *нав. дело*, 50, 52–53; Y. Boycheva, *The Transfer of Russian Icons to Greece (16th – 20th Centuries) and the Example of Patmos*, in: *Routes of Russian Icons in the Balkans (16th – early 20th Centuries)*, Seyssel 2016, 119–122.

¹³³ О. Тарасов, *нав. дело*, 57–62.

¹³⁴ Више о томе, са широм литературом: И. Женарју Рајовић, *Значај Симе Андрејевића Игуманова у верској обнову Рашко-призренске епархије*, у: Призренска Богословија: Живот, мисија, допринос (150 година од оснивања 1871–2021 и 10 година од обнове рада у Призрену 2011–2021), Призрен – Нови Сад 2021, 118–132.

¹³⁵ Петар Костић бележи и да су Призренци од њега добили иконе својих патрона. П. Костић, *Просветино-културни животи православних Срба у Призрену и његовој околини у 19. и почетком 20. века (са усвојенима њиховима)*, Скопље 1933, 149.

¹³⁶ С. Недељковић, *Србија и Косово и Метихија (1856–1897)*, Ниш 2012, 161.

Сл. 36. Икона Богородице Смоленске у Цркви Светог Теодора Тирона у Доњој Битињи (Центар за очување наслеђа Косова и Метохије – Mnemosyne)

у Рашко-призренској епархији су лакше добијале иконе, свештене предмете и књиге из Русије.¹³⁷

У Цркви Светог Јована у Штрпцу је сачувана само једна руска „краснушка“, празнична икона чије централно поље заузима Вазнесење Христово уоквирено са дванаест празничних сцена. Три руске иконе налазе се у Цркви Светог Теодора Тирона у Доњој Битињи – Богородица Смоленска са Христом Младенцем (сл. 36), Свети архангел Михаил на коњу и Христово Распеће. Распеће је уоквирено са четири поља у којима су Богородица

Казанска са Христом и Свети Никола у горњем делу и коњаничке фигуре Светог архангела Михаила и Светог Георгија у доњем. Овакве четвороделне иконе са истим распоредом фигура, налазе се и у црквама у Богошевцима, Горњем Селу и Плањанима. У Цркви Светог Николе у Средској, у горњем делу иконе су Христос и Богородица Знамења, и Бог Отац између њих, а испод су два старозаветна пророка. У мушниковској Цркви Светих апостола налази се једна занимљива икона, недовршена и погрешно сигнирана. Икона је подељена на два хоризонтална поља. У горњем су приказани Богородица и Христос Младенац са крунама, док је доње поље празно. Богородица је сигнирана као *умџченіе злыхъ сѣрца прѣта бѣца* (Умјагченіе злыхъ сердец). Иконографски тип Богородице која умекшава или омекшава зла срца, подразумева приказ Богородице са седам мачева, и не укључује представу Христа.

Специфичну скупину икона чине оне из мстерских радионица, за које се говорило у XIX веку да су „покривене фолијом“. Ради што брже израде, на њима су сликани само делови који су били видљиви испод оплате, као што су лица, руке или босе ноге. Овакве иконе су познате као „подокладне иконе“ или „подокладнице“. Јефтиније варијанте су имале „фолију“ од месинга, а скупље од танких листова сребра.¹³⁸ Такве иконе, са веома танком оплатом, срећемо у Цркви Светог Николе у Севцу. На једној су Богородица и Христос, а на другој Богородичин покров са сажетим избором фигура. У средачким црквама су сачуване овакве иконе са ликом Светог Николе, у Богошевцима и Средској. Једна од икона из Средске је занимљива јер нема сачуван оков, те се лако уочава начин сликања. На дрвеној дасци су исцртане контуре Светог Николе али су насликани само његово

¹³⁷ И. Женарју Рајовић, *Црквена уметност*, 66–69.

¹³⁸ О. Тарасов, *нав. дело*, 51.

Сл. 37. Иконостас у Цркви Светог Илије у Локвицама (Александар Лекић)

лице и шаке, као и попрсје Христа и глава Богородице који су покрај његове главе.

Највећа збирка руских икона налази се у Цркви Светог Илије у Локвицама (сл. 37). Дванаест их има на иконостасу и још пет на западном зиду над улазом. Престоне иконе Богородице Смоленске са Христом и Христа Сведржитеља настале су највероватније у Холују. Из исте радионице је и икона Светог Николе, за коју није било места у престоном реду, те је постављена на сам врх иконостаса поред Распећа. То су иконе већих димензија, на којим доминирају наранџасти тонови и рељефне површине декоративних елемената. На икони Бого-

родице се налази и вотивни ореол од метала. Овој скупини могла би се придодати и мања икона са ликовима Светог Јована који у рукама држи зделу са Христом Младенцем. Међу осталим руским иконама налазе се: две иконе са представом Светог архангела на коњу, пет четвороделних икона са Распећем Христовим,¹³⁹ четири иконе са металном оплатом, од којих три са ликом Богородице и једна са ликом Исуса Христа, једна икона Светог

¹³⁹ Све су са Богородицом Казанском и Светим Николом у горњем делу, и коњаничким представама Светог архангела Михаила и Светог Георгија.

Сл. 38. Ј. И. Фесенко, Богородица млекопитателница, Црква Светог Николе у Средској (И. Ж. Р.)

Николе са скинутом оплатом, Богородица Живоносни Источник и Света Евдокија.

Посебну скупину чине хромолитографије које су почетком XX века преовладале у црквама широм православне васељене. У мушниковској Цркви Светог Николе је хромолитографија Свете Петке Пјатнице, из штампарије Аврамова у Москви 1882. године. У мушниковској Цркви Светих апостола на месту предвиђеном за престолу икону Христа налази се хромолитографија на којој су приказани Христово Васкрсење и места ходочашћа у Јерусалиму. Штампана је 1905. године у Кијеву као издање Јакова М. Саде. У дну је доста оштећен, руком писан приложнички натпис по којем је ова хромолитографија поклоњена цркви 1911. године (*Прил(...)* 25. јул 1911. год. На дар цркви Св. Петки у Мушникову од Томе П. (...)).¹⁴⁰ У саборној цркви у Средској чувају се три руске хромолитографије. На једној је представљен Страшни суд, на другој Цвети (1897), а трећа са приказом Богородице Млекопитателнице настала је у познатој штампарији Јефима Ивановича Фесенка у Одеси (сл. 38).¹⁴¹ Фесенко је крајем XIX и почетком XX века публиковао велики број књига, брошура и хромолитографија православне и фолклорне тематике.¹⁴²

¹⁴⁰ Црква Светих апостола је у народу позната и као црква Свете Петке.

¹⁴¹ Хромолитографија је оштећена баш на месту на којем пише година издања.

¹⁴² Ју. А. Лабџинцев, Л. Л. Щавинская, Е. И. Фесенко – один из крујнейших издашелей народной православной ичачайной йродукции XIX–XX век, Славянский мир в третьем тысячелетии 12 (2017), 11–19.

БОГОСЛУЖБЕНИ ПРЕДМЕТИ И КЊИГЕ

Цркве Сиринићке и Средачке жупе опремљене су савременим богослужбеним предметима и књигама, али су у неким сачувани и они који су израђени у XIX и почетком XX века. У том периоду богослужбени предмети и књиге су у храмове стизали најчешће као прилози верника. Сачувани су у малом броју, услед ратова, пљачки, али и других разлога. Свештеници су понекад носили са собом предмете и књиге, када су прелазили из једне парохије у другу. Управо је такав случај био у Цркви Успења Богородице у Готовуши. Када је дошао нови свештеник Димитрије Вулић, у цркви није затекао средства за рад јер је његов претходник са собом у другу парохију понео књиге, предмете и свештеничко одело.¹⁴³

Интересантну збирку старих свештених предмета има Црква Светог Ђорђа у средачком Горњем Селу. Овде се чувају два крста, чији изглед илуструје разноликост предмета који су се могли наћи у цркви истовремено. Један крст је престони, пореклом из Свете земље (сл. 39), а други ручни дрвени који је осликао неки дебарски зограф (сл. 40).¹⁴⁴

¹⁴³ И. Женарју Рајовић, *нав. дело*, 200.

¹⁴⁴ Фотодокументација Покрајинског завода за заштиту споменика културе показује да се у цркви налазио и филигрански престони крст.

Крст из Свете земље део је корпуса разнородних палестинских еулогија које приказују визуелне

Сл. 39. Седефни крст из Цркве Светог Ђорђа у Горњем Селу (И. Ж. Р.)

Сл. 40. Осликани крст из Цркве Светог Ђорђа у Горњем Селу (И. Ж. Р.)

представе на необичним и неуобичајеним материјалима из природе, попут шкољке и камена. Понекад су ходочасници у Светој земљи куповали иконе и Распећа, које су мајстори из Витлејема украшавали седефним плочицама.¹⁴⁵ Међу сачуваним примерима седефних крстова су крст из Народног музеја у Београду, десетак крстова из Музеја примењене уметности, крстови из Хилан-

¹⁴⁵ Yuri Piatnitsky, *Pilgrims' Eulogias from the Holy Land in the Hermitage Museum Collection, S Petersburg*, Eastern Christian 2 (2005), 107; С. Лакалиска, *Крстови и икони од њиворешњивојо на виџилејемскиџе седефкари од XIX век*, Патримониум.мк 17 (2019), 291.

дарских збирки, као и један из дома хаџи Спасића у Великој Хочи.¹⁴⁶ Од свих поменутих примера, крст из Горњег Села разликује се по томе што на њему нису седефне плочице са плитко гравираним ликовима, како је готово уобичајено, већ су ликови израђени у рељефу. Израђен је тако што је дрвени крст прекривен седефним плочицама, на које су додате и рељефне фигуре. На једној страни је Крштење Христово са ликовима јеванђелиста на крацима крста, док је са друге Распеће Христово са Богородицом и Светим Јованом Богословом. Оригиналан је само крст, док је месингана левкаста стопа на коју је повезан завртњем део неког другог крста из масовне производње карактеристичне за крај XIX и почетак XX века. Други крст је дрвени, у целости осликан, и накнадно привезан за метално постоље, како би могао да стоји. Има наглашен издубљени рам, и осликан је сценама Распећа са једне стране и Крштења са друге. Могуће је да је израђен и као престони крст, те да је првобитно имао другачије постоље. Овакви крстови, које су осликавали зографи у XIX веку, изузетно се ретко срећу у српским црквама. Међу познатим примерима су они који се налазе у црквама у селу Брлог код Пирота и Сечој Реци код Косјерића.¹⁴⁷

У горњоселској цркви је и једна стара дрвена рипида, која својим обликом и бојом представља пример фолклорне занатске делатности. Сачувани литијски барјак има са једне стране икону Богородице са Христом, а са друге патрона храма,

¹⁴⁶ Д. Миловановић, *Крстови (од 5. века до 1993. године)*, Београд 1993, 165–166, 172–173, 176–179; I. Ženarju Rajović, *Pilgrimage and visual culture in 19th-century Kosovo and Metohija*, Journeys, Art readings, ed. by E. Moutafov, M. Kuyumdzhieva, Sofia 2021, 239–257; В. Даутовић, *Уметносџи и литијурџијски ритуал: боџослужбени џредмети у срџској визуелној кулџури 19. века*, докторска дисертација, Београд 2020, 544–555.

¹⁴⁷ Уп.: В. Даутовић, *нав. дело*, 253, 545, и сл. 232, 510.

Сл. 41. Престони крст из Цркве Светог Николе у Севцу
(И. Ж. Р.)

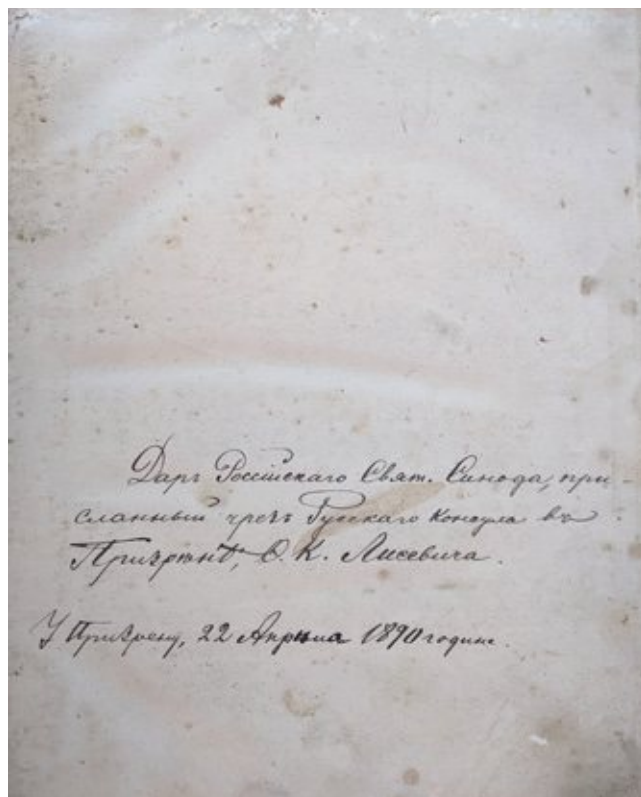

Сл. 42. Рипида из Цркве Светог Николе у Богошевцима
(И. Ж. Р.)

Светог Георгија на коњу. Барјак је уобичајено израђен од црвеног дамаста, са златним ресама по рубовима и сликаним платнима која су пришивена златотканим тракама. Такав је и барјак у Беровцу, са иконама Свете Петке и Свете Тројице. Исте је израде и барјак из Цркве Светог Николе у Средској, где је са једне стране Васкрсење Христово, а са друге у потпуности уништено сликано платно на којем је сачуван део приложничког натписа, одакле сазнајемо да је цркви приложен 1924.

Сл. 43. Кандило из Цркве Светог Николе у Богошевима (И. Ж. Р.)

Сл. 44. Приложнички запис у јеванђељу из Цркве Светог Ђорђа у Горњем Селу (И. Ж. Р.)

године. Литијски барјак од плавог платна, са иконама Светог Александра Невског и Благовести, украшен и вотивним огрлицама од перлица и дуката, налази се у Цркви Светог Николе у Мушникову.

Један дуборезни престони крст из XIX века сачуван је у Цркви Светог Николе у Севцу (сл. 41). Дуборез стандардне иконографије је у ливеном окуву који је рађен техникама псеудофилигранна и псеудогранулације. На дршци има филигрански нодус, док је стопа израђена техником искуцавања. Према типологији припада скупини крстова са ширег простора јужног Балкана. Храму је поклоњен 1921. године, о чему говори натпис на сто-

пи: „Спомен Јовану Марковићу Севце 1921“. У Цркви Пресвете Богородице у Плањанима налази се један велики престони крст са краја XIX века. Идентичан крст налази се и у манастиру Грачанице, где га је 1899. године поклонио брачни пар Милојковић из Београда.¹⁴⁸ Израђен је пресовањем и ажурирањем и украшен гравирањем, сликаним представама и брушеним стаклом (цирконима). Ради се о веома репрезентативном и индустријски произведеном богослужбеном предмету.

Дуборезно богато украшена и осликана рипида налази се и у Цркви Светог Николе у Бого-

¹⁴⁸ Уп.: В. Даутовић, *Три њресџона крста из ризнице манастира Грачанице*, Саопштења XLVII (2015), 142–143.

шевцима (сл. 42). Ту је сачувано и ливено кандило од псеудофилигранана, у облику чаше, украшено Христовим распећем (сл. 43). Оваква кандила су ливена на пробој од бронзане легуре са бакром и срећу се у храмовима широм Балкана.¹⁴⁹ Истом техником су израђена и кандила у облику дубље чаше која се налазе цркви у Милачићима.

У црквама Светог Илије у Локвицама и Светог Ђорђа у Горњем Селу сачувана су и јеванђеља штампана у Русији, са вредним приложничким записима. Старија је књига из Локвица, где се налази поменута збирка руских икона, коју је цркви

поклонио Сима Андрејевић Игуманов 1864. године. На њој је запис: „Подарено у Сретцку Жупу у село Локвицу за у Цркву Храмъ Св: Пророка Илије, отъ Симе Андреевића Игуменова. бѣ Августъ 1864. год.“¹⁵⁰ Књиге су биле међу најраспрострањенијим даровима, на шта указује и јеванђеље из цркве у Горњем Селу (сл. 44). Оно је дар руског Светог синода, доспео преко конзула Лисевича из 1890. године. О томе говори посвета: „Даръ Россійскаго Свят. Синода присланнвѣ чрезъ Русскаго консула въ Призрѣнъ Ѳ. К. Лисевича. У Призрену, 22. априла 1890. године“.¹⁵¹

¹⁴⁹ М. Шакота, *Дечанска Ризница*, Београд 1984, 214–223, 258–263; В. Даутовић, *Ризница манастира Светиої Прохора Пчињскої*, у: Манастир Свети Прохор Пчињски, ур. Н. Макуљевић, Београд – Врање 2015, 533. У Богошевцима и Милачићима се налазило и по једно средњовековно кандило, али она нису затечена у црквама. Уп.: М. Ивановић, *Културна баштина Горе, Ојоља и Средачке жупе*, 490.

¹⁵⁰ Претпостављамо да је збрка руских икона из цркве у Локвицама потекла из овог периода, као дар Симе Андрејевића.

¹⁵¹ Књига је штампана у Синодалној типографији у Москви 1880. године.

**КАТАЛОГ ЗИДНОГ СЛИКАРСТВА XIX ВЕКА
И ИКОНОПИСА ОД XVII ДО XIX ВЕКА
У ЦРКВАМА СИРИНИЋКЕ И СРЕДАЧКЕ ЖУПЕ**

СИРИНИЋКА ЖУПА

БЕРЕВЦЕ, ЦРКВА СВЕТЕ ПЕТКЕ

Зидно сликарство

Цркву је осликао Стергије (Стергије) из Козана 1858. године.

Свод (и-з):

Бог Отац Саваот ((...) саваоѡѡ) у олтару.

Христос Сведржитељ (їѣ їѣ вседержнела) у предолтарском простору. Око лика Христа Сведржитеља је исписан текст Псалма 79, 15–16.

Христос Емануил (їѣ їѣ ѡманн) у западном травеју.

Олтарски простор

Олтарска апсида:

III зона (у темену апсиде): Богородица Шира од небеса (покрѡвѡ бѣцы); јужно од апсиде два анђела.

II зона: Причешће апостола (нема сигнатуре); јужно од апсиде Благовести Богородици и северно од апсиде Васкрсење Христово.

I зона: Служба архијереја, Свети Василије (сѣѣнн василна) са свитком ((...) же д(.) ст ...) ѡ св(.) завши хса пл тскї дн по хотдн (...)) и Свети Јован Златоусти

(сѣѣнн їѡ. златѡвсѣнн) са свитком (вѣѣ вѣѣ нѣннї хлѣвѡ, пїшѡ вселѡ мїрѡ.); јужно од апсиде Свети Григорије (сѣѣнн грїгѡрїн) и Свети архијереј (сѣѣнн (...)); северно од апсиде ниша проскомидије са распетим Христом (нечитка сигнатура) и Свети архиђакон Стефан ((...) стѣфан).

Јужни зид олтара:

III зона: старозаветни пророк Давид (прѡр. (...)); старозаветни пророк Соломон (уништена сигнатура); старозаветни пророк (уништена сигнатура).

II зона: Рођење Христово (рождѣство хрїстовѡ).

I зона: Свети Никола (сѣѣнн).

Северни зид олтара:

IV зона: фигуре пророка са изузетно великим оштећењима бојеног слоја.

III зона: Оплакивање Христово.

II и I зона: Визија Светог Петра Александријског.

Наос

Јужни зид (и-з)

IV зона: низ испотпојасних фигура старозаветних пророка са свицима.

Сл. 45. Христос Сведржителъ, свод наоса, Црква Свете Петке у Беровцима (фонд Благо)

III зона: Обрезање Христово (уништена сигнатура); Христос у храму (уништена сигнатура); Крштење Христово (уништена сигнатура); Васкрсење Лазарево (уништена сигнатура).

II зона: Свети Јован (сѣин (...)); Света Екатерина (сѣя екатерина); Света Недеља (сѣя недеља); Свети Лука (сѣин (...)).

I зона: Свети Димитрије (сѣин димитрија); Свети Козма (сѣин козма); Свети Дамјан (сѣин дамјана); Свети цар Константин (... константина) и царица Јелена (сѣя елены).

Северни зид (и-з)

IV зона: низ испотпојасних фигура старозаветних пророка са свицима.

III зона: Улазак у Јерусалим (уништена сигнатура); Издајство Јудино (уништена сигнатура); Христос пред Пилатом (уништена сигнатура); Распеће Христово (уништена сигнатура).

II зона: Свети Матеј (с(..)); свети ратник (сѣин (...)); Свети Трифун (сѣин трифун); Свети Марко (сѣин (...)) ..фел *еваг..).

I зона: Свети Георгије (уништена сигнатура); непознати светитељи (уништене сигнатуре).

Западни зид

III зона: Успење Богородице.

II зона: по један медаљон, лево је светитељка (сѣја (...)), десно је светитељ (сѣин (...)) и у средини је натпис о осликавању цркве:

„какв даде 1858 пронзволѣнїе архїепн~ / скопъ митропѣлтъ господїнъ / млетїа даде ѣжннъ дасогрѣдн / цнрквѣ сѣја прѣночннцы пара~ / скевн сѣго шела беревца себепъ / попъ меленнкъ юванъ мѣрннквнк жїфко / стонковїкъ стѣнкъ рїстовнкъ ѣвцто хрїст / анъ поплатнсе пнса стерѣю зѣограф / нс козанъ 1858 годннъ мѣцъ ноелмрїн“

I зона: архангел Гаврило (архѣггла га.); Свети Евтимије (сѣин еѣѣїїа великаго); архангел Михаило (уништена сигнатура); светитељ у монашком одељу (уништена сигнатура).

Лунета над улазом у храм: Света Петка (сѣја парасквн).

Око улаза у храм: веома оштећено сликарство, виде се само фрагмент приложничког натписа и фигура светог ратника потпуно оштећене сигнатуре.

Иконостас

Престоне иконе Богородице са Христом и Христа дело су Стергија (Сергија) из Козана, веро-

Сл. 46. Свети Јован Златоусти, Црква Свете Петке у Беревцу (фонд Благо)

ватно из времена осликавања цркве. Икона Светог Саве је дело сликара из круга око Аврама Дичића, док је остатак иконостаса израдио Евгеније Поп Кузманов.¹⁵²

Сокл: ибрици са ружама у овалним медаљонима.

¹⁵² Истоветан иконостас израдио је за Богородичину цркву у Готовуши 1888. године.

Престоне иконе: Исус Христос (їс хс) који у рукама држи јеванђеље са текстом: „азъ есмь свѣтъ миръ ходая по мнѣ, не имать ходити во тмѣ, но имать свѣтъ жнвотнын. 1858“; Богородица са Христом (мр фв); Свети Сава (сѣѣн савва і: архнепископ сербскн).

Царске двери: Благовести (благовѣщеніе бѣѣ). Изнад Богородице и архангела пише: „Адамково исправленіе рѣдвн- / са ѣюже радостъ прнѣмшаа“ и „хрѣтовъ кнѣгъ одъшевленюу за / петатетленомъ та дхлѣ великѣй“. У врху двери налази се по један медаљон са ликовима старозаветних пророка и царава Соломона и Давида.

Северне двери: Свети архангел Михаило (.. хангелъ мнхалъ).

Апостолски ред: Изнад престоних икона смештен је такозвани апостолски ред са иконама светих апостола уобичајено распоређених око централне иконе Христа. Овде се налазе: Свети Матеј, Симон (апѣлъ симонъ), Филип (апѣлъ филипъ.), Лука (апѣлъ лѣка), Марко (апѣлъ марко), Јован (апѣлъ ѣѡанъ), Андреј (апѣлъ андрѣа), Петар, Јаков, Тома (апѣлъ тома.), Исус Христос и Павле.¹⁵³

III зона: архитравна греда на којој су насликани афронтирани змајеви и једноставан крст са сликаним Распећем Христовим (распѣтїе хрѣтово).

Иконе

Свети Никола (ст.) (нколаѣ) – у рукама држи књигу са речима: азъ е(.) пастиръ добры д(...) сво(.) полага(.) за овцы (Јв. 10, 11). Вероватно рад Теофана Исаиловича Буцарског с краја XIX или почетка XX века; димензије 37 × 27,8 цм.

Васкрсење Христово (воскресенне хрѣтово) – дело Аврама Дичића или некога из његовог круга; прва деценија XX века; димензије 40 × 29,4 цм.

¹⁵³ Иконе светих апостола уобичајено су распоређених око централне иконе Христа, али је распоред икона на овом иконостасу измењен, те је икона Христа једанаеста у низу.

Богородица Казанска – руска икона у металном окову; крај XIX – почетак XX века; димензије 26,5 × 22,5 цм.

Литература: И. Женарију Рајовић, *Црквена уметност XIX века у Рашко-јурезренској епархији (1839–1912)*, Лепосавић 2016.

ГОТОВУША, ЦРКВА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ ИЛИ ЦРКВА УСПЕЊА БОГОРОДИЦЕ

Зидно сликарство

Рад непознатог зографа из друге половине XIX века.

Свод наоса: Христос Сведржитељ (ἰς χς. вседржѣтелъ).

Јужни зид до иконостаса: Свети Никола (уништена сигнатура).

Иконостас

Евгеније Поп Кузманов, 1888.

Сокл: ибрици са ружама у овалним медаљонима.¹⁵⁴

Престоне иконе: Богородица са Христом (мѣрѣжѣ скоропослѣшница) у чијем дну је запис „ѣзъ рѣки ѣвгеніа зѣгрѣфа .опѣ (...) галнѣннкѣ дѣборско ѡкрѣжѣ, 1888 мѣсто мѣсеца апрѣла 17 денѣ; Исус Христос Сведржитељ (се(...) жнт(...))“, са јеванђељем у рукама (азъ есмѣ сѣтъ мѣрѣ ...); Свети Јован Претеча (сѣбѣи ѣѡанна преднѣтъ) са свитком (покантеса прнѣлѣжнѣбѣса царствѣе небесноє).¹⁵⁵

¹⁵⁴ Ови парапети нису затечени у цркви приликом последњег теренског истраживања.

¹⁵⁵ Престоне иконе, сликане на платну, веома су оштећене. Скинуте су са иконостаса и окачене на северни зид наоса. Димензије ових икона износе: Богородица са Христом 54,5 × 84,6 цм; Исус Христос 55,5 × 84,6 цм и Свети Јован 54,6 × 85,4 цм.

Сл. 47. Свети апостоли Јаков и Тома, иконостас Цркве Свете Петке у Беревцу (Александар Лекић)

Сл. 48. Иконостас у Богородичиној цркви у Готовуши данас (Александар Лекић)

Сл. 49. Свети Димитрије, Црква Светог Димитрија у Доњој Битињи (И. Ж. Р.)

Царске двери: конциповане на идентичан начин као у Цркви Свете Петке у Беровцу са представом Благовести (благовѣщеніе бѣцы).

Северне двери: икона Светог архангела Михаила са свитком (божји архистратѣгъ смъ мѣтъ возвншю (...)).¹⁵⁶

Апостолски ред: Свети Тома (апѣл тома), Вартоломеј (апѣл вартоломѣа), Симон (апѣл симонъ), Андреј (апѣл андрѣа), Матеј (апѣл маѣа), Петар (апѣл пѣтеръ), Исус Христос Сведржитељ (исъ хсъ вседержитѣлъ), Свети Лука (апѣл лѣка), Павле (апѣл павѣлъ), Јован (апѣл

¹⁵⁶ Није затечена у цркви приликом последњег теренског истраживања.

ѿѡаннъ.), Марко (апѣл марко), Филип (апѣл фѣлѣпъ.) и Јаков (апѣл ѿковъ).

На архитраву изнад и испод ових икона налазили су се натписи који се делимично могу ишчитати са старијих фотографија – „кмет бѣа зрафко стоанов“, „епитроп бѣа маркостанков“, „класаръ бѣа (...)нѣ макснѣ“.¹⁵⁷

III зона: архитравна греда на којој су насликани афронтирани змајеви и једноставан крст са сликаним Распећем Христовим (распѣтје хрѣтово).

Иконе

Успење Богородице (оуспѣніе бѣцы) – Евгеније Поп Кузманов, 1888 (?); димензије 85 × 54 цм.

Литѣраѣура: И. Женарју Рајовић, *нав. дело*.

ДОЊА БИТИЊА, ЦРКВА СВЕТОГ ДИМИТРИЈА

Иконе

Свети Димитрије (сѣй в. м: дѣмитрија), средина XIX века.

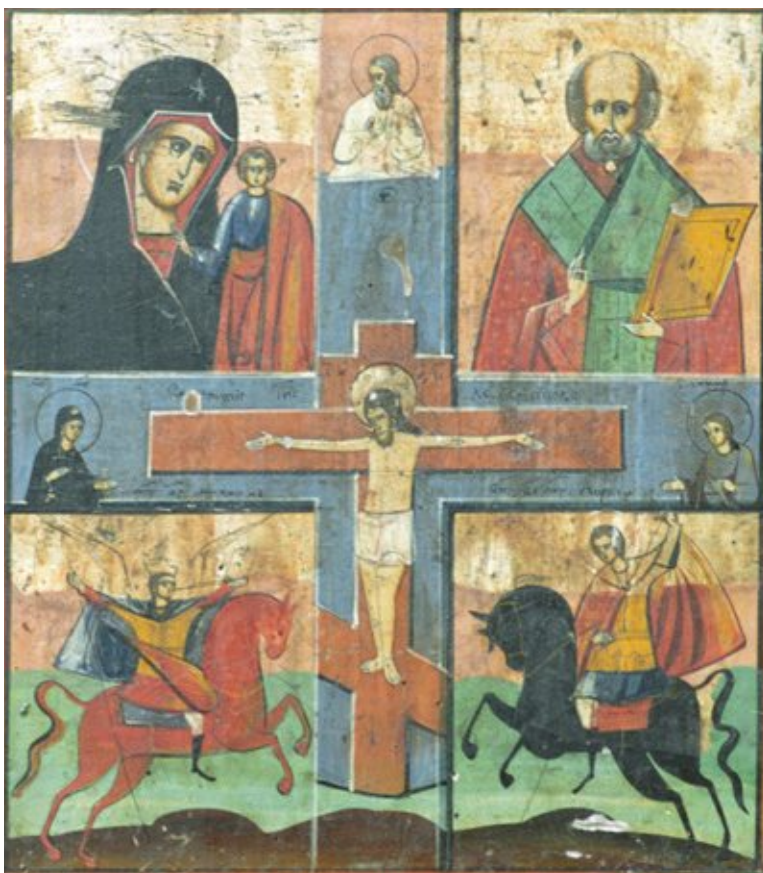
ДОЊА БИТИЊА, ЦРКВА СВЕТОГ ТЕОДОРА ТИРОНА

Иконе

Вазнесење Светог пророка Илије ((...)тъ ѿша пророкъ) – 1635/6. год., у доњем левом углу је приложнички натпис: помѣни ѿн:~ рѣвъ своѣ :- ѿлѣѣѣ :- нѣ васѣс(..)рь:~ ва ѣа з ѣ м ѣ :-, димензије 89 × 57,5 цм.

Богородица Смоленска (образ смоленскѣа престѣлѣ бѣцы) – руска икона, XIX век, димензије 48,5 × 38,7 цм)

¹⁵⁷ Овај део иконостаса није сачуван. Иконе апостола су постављене на нову конструкцију.

Сл. 50. Распеће Христово, Црква Светог Теодора Тирона у Доњој Битињи (Центар за очување наслеђа Косова и Метохије – Mnemosyne)

Сл. 51. Светих четрдесет севастијских мученика, Црква Светих четрдесет севастијских мученика у Драјковцу (Центар за очување наслеђа Косова и Метохије – Mnemosyne)

Распеће Христово (распатіе христово) – четвороделна руска икона, XIX век, димензије 36,6 × 31 цм.

Богородица са Христом – централни панел триптиха, XVIII–XIX век, димензије 30 × 18 цм.

Двојна икона Светог Николе и Светог Саве (сѣн нїкола, сѣн саввз архїепїскопз сѣрпскї) – рад дебарских зографа, XIX век.

Свети преподобни Сава (сѣбї прѣв. саввв оссе(...)), XIX век.

Литература: П. Пајкић, *Цркве у Сиринићкој жупи*, Старине Косова и Метохије 4–5 (1968–71), 355, нап.

25; 359; Исти, *Црква Светиої Теодора Тирона из Доње Битиње*, Цркве Сиринићке жупе, Приштина 1995, 19; Матић, *Српски иконойис*, 115, 468–469.

ДРАЈКОВЦЕ, ЦРКВА СВЕТИХ 40 СЕВАСТИЈСКИХ МУЧЕНИКА

Иконе

Светих четрдесет севастијских мученика (сѣбїй четр- десет мученїка) – дело Аврама Дичића

Сл. 52. Свети ратник, Црква Светог Николе у Севцу
(фонд Благо)

књигом у рукама (азъ ѿсѣмъ сѣтъ мѣрѣ ходѣи помѣ не
нѣмѣтъ ходѣты: во тѣмъ: но нѣ(...)) сѣтъ жнвотны ѿ), Свети
Јован (стѣи ѿбѣнъ: прѣйтѣе).

Царске двери: Благовести (благовѣщенїе: прѣстѣ
бѣца). Изнад Богородице и архангела су допојасне
фигуре старозаветних пророка и царева Давида
(пророк (...) давидъ) и Соломона (прорѣкъ (...) соло(...)) са
свицима, а испод су допојасне фигуре два архије-
реја.

Северне двери: преко целих двери насликан
овални медаљон са ружама.

Апостолски ред: израђен по узору на старије
иконостасе из XVI и XVII века. Свети апостол
Јаков (ѿкофъ), Тома (ѿома), Вартоломеј (в(.) ѿѿ), Лука
(лѿка), Јован (ѿѿан), Петар (п: ѿ), Богородица (мѣ: ѿ:),
Исус Христос (ѿс хс), Јован (ѿѿан), Павле (п: л), Матеј
(м: ѿ), Марко (м: к), Андреј ? ((.): ѿ:), Симон (с: н:) и
Филип (ф: п:).

Распеће на врху: III зона: дуборезна констру-
кција са афронтираним змајевима, Распећем Хри-
стовим и иконама Богородице и Светог Јована.

Иконе

Свети Никола – рад дебарских зографа, сре-
дина XIX века, димензије 22,9 × 17,9 цм.

Свети Никола (стѣи: нѣкола мѣрѣкѣска) – у руци
држи исписано Јеванђеље (ѿ: ѿсѣмъ пастѣрѣ доврнї:
пастѣрѣ доврнї (...)); рад зографа Јосифа, 1861 (?), ди-
мензије 41,1 × 31,4 цм.

Свети Никола – рад непознатог мајстора, XIX–
XX век, димензије 55,5 × 41 цм.

Сл. 53. Распеће Христово, иконостас Цркве Светог Николе
у Севцу (Александар Лекић)

Богородичин покров – мстерска радионица, средина XIX века, димензије 48,5 × 44,5 цм.

Богородица са Христом – мстерска радионица, средина XIX века, димензије 55 × 48,5 цм.

ШТРПЦЕ, ЦРКВА СВЕТОГ НИКОЛЕ

Зидно сликарство

Цркву 2019. године осликао атеље Минић из Београда.

Фрагментарно је сачувано сликарство с краја XIX – почетка XX века, вероватно дело Аврама Дичића или некога из његовог круга.

Олтарски простор

Олтарска апсида

II зона: Богородица Шира од небеса (уништена сигнатура).

I зона: Служба архијереја, Свети Јован Златоусти (стѣн ѿ.. златоуст..), Свети Василије Велики ((...) велики).

Припрата

Око улаза у храм: Света Варвара (стѣла великоимѣнница варвара), Свети Никола (стѣн н(...)) и Света Петка (стѣла преподобноимѣнница петка).

Иконостас

Сокл: није осликан.

Престоне иконе: Богородица са Христом (мѣ бѣжа), Исус Христос (ис хс вседержителъ) са исписаном књигом у рукама (вса мнѣ предана сътъ дѣѣмъ моимъ никтоже знаеть снѣ, токъмъ оцѣ, ни оцѣ кто знаеть токмъ снѣ), Свети Јован (стѣн ѿванъ предѣтеть); непознати аутор.

Царске двери: Благовести са архангелом Михаилом који у рукама има свитак са речима дѣх гден

Сл. 54. Христос Емануил, олтар Цркве Светог Николе у Штрпцу (фонд Благо)

Сл. 55. Централни панел триптиха, Црква Светог Николе у Штрпцу (И. Ж. Р.)

нандет ната и сила вишнаго, док код Богородице стоји текст се раба господна бѣди цнѣ по глѣ твоемѣ. Изнад и испод су по два медаљона са ликовима јеванђелиста (стын ѿв. ѿан, стын ѿв. матен, стын ѿв. марко, стын ѿв. лѣка); сликао Аврам Дичић.

Бочне двери: Свети архангел Михаило (арханѣл мѣханл) са свитком (бѣтн воевѣда ѿсм мѣч ношѣ и здѣ вхѣдлшнх со страхом свлѣдаю спѣворствѣю и помагаю); сликао Аврам Дичић.

Апостолски ред: Свети апостол Тома (апѣл томл.), Вартоломеј (апѣл варѣломѣл.), Симон (апѣл сѣмонл.), Марко (апѣл марко.), Матеј (апѣл матѣѣ.), Петар (апѣл пѣтерл.), Исус Христос (ѿ хѣ вседержитѣл), Павле

(апѣл павѣл), Јован (апѣл ѿанл), Лука (апѣл лѣкл.), Андреј (апѣл андрѣл.), Јаков (апѣл ѣковл.), Филип (апѣл филлпл.); непознати аутор.

Празнични ред: Свети краљ Милутин (стѣн краљ милутин), Свети Симеон Мироточиви (стѣн симѣон мироточив), Благовести Богородици (блѣговѣщенне прѣтна бѣцы), Рођење Христово (рождѣство хрѣтово), Крштење Христово (крѣштенне хрѣтово), Улазак у Јерусалим (вхѣд во ѣрусалим), Васкрсење Христово (воскрѣсенне хрѣтово), Вознесење Христово (вознесенне хрѣтово), Света Троица (стѣла трѣца), Преображење Христово (прѣображенне хрѣтово), Уздизање Часног крста (воздвнженне часног крста), Ваведење у храм (вхѣд во храм прѣтна бдцын) и

Сл. 56. Распење Христово, иконостас Цркве Светог Николе у Штрпцу (Центар за очување наслеђа Косова и Метохије – Mnemosyne)

Успење Богородице (оуспеніє пресѣтна вѣцы); сликао Аврам Дичић.

III зона: сликано Распеће Христово (распатіє хрѣтово) стоји на икони Скидања са крста (снитіє хрѣстово) и уоквирено је иконама Богородице (мѣ) и Светог Јована (иоан), као и старозаветних пророка и царева. Соломон (пѣрѣкъ царѣ соломон) у рукама има свитак са речима „и воскресаго в тртій ден“, а Давид са речима „распатаго же за ни припонтиса“; сликао Аврам Дичић.

Иконе

Богородица са Христом – централни панел триптиха, XVIII–XIX век, димензије 28 × 18 цм.

Свети Никола (сѣый николаій) – у руци држи исписану књигу (рече гдѣ такво да просвѣти тѣ свѣтъ вашѣ пред члѣвѣки, такво да вѣдат вѣша добраа дѣла, и

прославатѣ оцѣ вашего нже на нѣбѣх) – рад непознатог мајстора, XIX век, димензије 85,5 × 55 цм.

Исус Христос у путиру – катапетазма, Аврам Дичић, крај XIX – почетак XX века, димензије 93,5 × 85,5 цм.

Исус Христос Сведржителъ (іс: хс. вседержителъ) – у руци држи исписану књигу (ѣзъ есмѣ свѣтъ мѣрѣ ходѣи подѣ не ѣматѣ), Евгеније Поп Кузманов, 1888 (?), димензије 26,6 × 19 цм.

Литература: И. Женарју Рајовић, *нав. дело.*

ШТРПЦЕ, ЦРКВА СВЕТОГ ЈОВАНА

Иконе

Вазнесење Христово – руска икона, друга половина XIX века.

СРЕДАЧКА ЖУПА

БОГОШЕВЦИ, ЦРКВА СВЕТОГ НИКОЛЕ

Иконостас

Дрвена преграда са увученим средишњим делом, на којој се налазе царске двери с краја XVI или почетка XVII века, као и насумично качени светогорски бакрорези, иконе и постери.

Царске двери – Благовести (благовѣстѣни), непознати аутор, почетак XVII века.

Иконе

Богородица са Христом – непознати аутор, XVII век, димензије 45,5 × 23 цм.

Света Петка – непознати аутор, XVII век, димензије 71 × 32,5 цм.

Свети Георгије и Свети Димитрије на коњима (сѣб (...)трѣ) – непознати аутор, XVII век, димензије 52,8 × 35,5 цм.

Свети Георгије – непознати аутор, XVII век

Света Недеља и Света Петка – непознати аутор, XVII век, димензије 34,5 × 23,5 цм.

Богородица са Христом – централни панел триптиха, крај XVIII века; димензије 30 × 20 цм.

Света Петка (?) и Свети Димитрије – бочни панел триптиха, крај XVIII века.

Распеће Христово (распатѣе христово) – четвороделна руска икона, XIX век, димензије 47,3 × 39,6 цм.

Литература: М. Матић, *Српски иконопис*, 440, 529.

Сл. 57. Иконостас у Цркви Светог Николе у Богошевцима (И. Ж. Р.)

Сл. 58. Богородица са Христом, Црква Светог Николе у Богошевцима (И. Ж. Р.)

Сл. 59. Свети Георгије и Свети Димитрије, Црква Светог Николе у Богошевцима (И. Ж. Р.)

Сл. 60. Бочно крило триптиха, Црква Светог Николе у Богошевцима (И. Ж. Р.)

ГОРЊЕ СЕЛО, ЦРКВА СВЕТОГ ЂОРЂА

Иконостас

Дрвена преграда са увученим средишњим делом, са предвиђеним местима за иконе у соклу, на дверима и апостолској зони. Иконе се налазе само у престоном реду:

Богородица са Христом (Љр бж) – Христос држи исписану књигу (); у дну је приложнички натпис „овъ нкѡнъ приложн младенъ радннъ маркнчнѣъ своѣмъ синъ мѣтръ за вѣчнѣ споменъ 1872. марта 25-гъ“; непознати аутор, 1872. год, димензије 94 × 54 цм.

Сл. 61. Престона икона Богородице са Христом, иконостас Цркве Светог Ђорђа у Горњем Селу (И. Ж. Р.)

Исус Христос (їс хѣ гдѣ вседержител все цѣрѣ ж нзходѣвецъ н сісѣ мїра) – у рукама држи јеванђеље са текстом: „ѣзѣ ѣсмѣ свѣт мїрѣ послѣдѣмѣ помнѣ не ѣматѣ ходїти вотѣѣ, но во свѣтѣ живѡтннѣ. навѣтѣса ѡ мене такѡ кротокѣ есмѣ немирѣн“; у дну је приложнички натпис „овъ нкѡнъ приложн младенъ радннъ маркнчнѣъ своѣмъ синъ ѣсрѣѣ за вѣчнѣ споменъ 1872. марта 24“; непознати аутор, 1872. год., димензије 93 × 53 цм.

Свети Никола – непознати аутор, крај XIX – почетак XX века, димензије 97 × 66 цм.

Иконе

Распеће Христово (распѣтїе хрїстовѡ) – четворodelна руска икона, XIX век, димензије 47 × 37,5 цм.

ДРАЈЧИЋИ, ЦРКВА СВЕТОГ НИКОЛЕ

Иконостас

Богородица са Христом (Љр фѣ) – има приложнички натпис „помѣнн (господн) стѣпан в(он)ω(во)“, непознати аутор, 1599. год., димензије 82 × 49 цм (престона икона).

Исус Христос Сотиртокос (їс хѣ) – има приложнички натпис „помѣнн г(оспод)н (ран)ко ф(лн)пов ва лѣ(то) ѣр (ѣ)“, 1599. год., димензије 83 × 49 цм (престона икона).

Деизисна табла – Свети Тома (фѡ), Јаков (їѣѡ), Марко (їѣр), Андреј (їѣд), Јован (їѡ), Петар (їѣ), Богородица (Љр фѣ), Исус Христос (їс хѣ), Свети Јован Претеча (їѡ), Павле (їѣ), Матеј (їѣ), Симон (їѣ), Лука (їѣ), Вартоломеј (вѣѡ) и Филип (фѣ); има приложнички натпис „помѣнн г(оспод)н раба бож(не)го марко н стѣпан ѣ ѡнн н село транчн[ѣ] ва лѣт(о) ѣр ѣ ѣ“; непознати аутор, 1599. год.

Архангел Михаило (архангѣлѣ (..)ѡанѣлѣ) – непознати аутор, вероватно 1599. год., димензије 85 × 53 цм (на соклу).

Сл. 62. Део иконостаса у Цркви Светог Николе у Драјчићима
(Александар Лекић)

Свети Никола (сти нико(..)) – непознати аутор, вероватно 1599. год., димензије 85 × 47 цм (на соклу).

Деизис са Светим Николом (с(..)ты николає) и Светом Варваром (с(..)та варвара) у престоној зони – Христос држи исписано јеванђеље (прндет ње бла-гословени отца моего наследв(...)); непознати аутор, крај XVI века, димензије 65 × 48 цм (на северним дверима)

Царске двери – Благовести, непознати аутор, почетак XVII века

Свети Никола – постојао је приложнички натпис од којег се читало „помен(н) господн) раба сфо(е)го ... шь... 80б..“; непознати аутор, друга половина XVII века, димензије 88 × 53 цм (на соклу).

Свети Јован Претеча – у дну је приложнички натпис „поменн г(...)н раба сфоєго станицлав(.)“; непознати аутор, друга половина XVII века, димензије 88 × 50 цм (престона икона).

Архангел Михаило – непознати аутор, друга половина XVII века, димензије 85 × 46 цм (на соклу).

Сл. 63. Исус Христос, Црква Светог Николе у Драјчићима
(Александар Лекић)

Иконе

Исус Христос – непознати аутор, XVII век.

Богородица са Христом – непознати аутор, XVII век.

Свети Никола – непознати аутор, XVII век.

Литература: П. Балабановић, *Конзервација икона цркве Св. Николе у селу Драјчићима у Средачкој жупи*, Старине Косова и Метохије II–III (1963), 243–247; Р. Рајкић, *Цркве Средачке жупе*, 101–103; М. Ивановић, *Културна баштина Горе, Опоље и Средачке жупе*, у: Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска, ур. Д. Антонијевић, М. Радовановић, Београд 1995, 494–495; М. Матић, *О иконама из Драјчића*, 97–114; Иста, *Српски иконопис*, 191, 414–415, 421, 441, 522–523, 529.

ЛОКВИЦЕ, ЦРКВА СВЕТОГ ИЛИЈЕ

Иконостас

Једноставна дрвена конструкција на коју су окачене разне иконе, међу којима доминирају руске иконе из XIX века.

Престоне иконе: Богородица Смоленска (образ смоленски престыа бѣи) – руска икона, XIX век, димензије 71 × 56 цм; Исус Христос Сведржитељ (образ гда всержителл) – у рукама држи књигу са речима прѣднѣтѣ кѣ дне вси трѣждающе нс ѿвременѣи ѿлазѣ упокоювь возмѣте нго мѡе на себѣи навѣчнѣса ѿ мене како кро..“, руска икона, XIX век, димензије 70 × 53 цм.

Остале иконе на иконостасу:

Свети Никола (образъ стѣго николаа) – у рукама држи иписану књигу (во время оно ста инѣ наместе равнѣ ѿ народѣ оученикѣ его ѿмножество много людѣ ѿ всеа іудѣи), руска икона, XIX век, димензије 70 × 55 цм.

Свети Јован (іоанъ (...)) – у рукама држи свитак са речима „внде іоанъ нсѣаградѣша“, руска икона, друга половина XIX века; димензије 37 × 32 цм.

Сл. 64. Свети Никола, Црква Светог Илије у Локвицама (Александар Лекић)

Свети архангел Михаило на коњу – руска икона, XIX век.

Распеће Христово – четвороделна руска икона, друга половина XIX века; димензије 37 × 32 цм.

Распеће Христово – четвороделна руска икона, друга половина XIX века; димензије 37 × 32 цм.

Исус Христос Сведржитељ (пис: хс:), XIX век; има натпис: „1865 попескв з.“

Распеће на врху – средина XIX века, рад дебарских зографа.

Иконе

Свети архангел Михаило на коњу – руска икона, XIX век.

Сл. 65. Престона икона Богородице са Христом, иконостас Цркве Светог Илије у Локвицама (Александар Лекић)

Распеће Христово – четвороделна руска икона, друга половина XIX века; димензије 50 × 43 цм.

Распеће Христово – четвороделна руска икона, друга половина XIX века; димензије 39 × 33 цм.

Распеће Христово – четвороделна руска икона, друга половина XIX века; димензије 38 × 18 цм (пола иконе).

Живоносни источник (образ живоноснаг источника престыж вѣды) – руска икона, друга половина XIX века; димензије 39 × 32 цм.

Преподобна Евдокија ((...)ыта препо(...) (...)те есв-докин) – руска икона, друга половина XIX века; димензије 38 × 32.

Богородица са Христом – централни панел триптиха, крај XVIII века; димензије 31 × 21 цм.

Богородица са Христом – централни панел триптиха, крај XVIII века; димензије 31 × 21 цм.

Литература: П. Костић, *Црквени живој и право-славних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку (са усјоменама њисца)*, Београд 1928, 94–95; Р. Рајкић, *Crkve Sredačke župe iz turskog perioda*, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije 3 (1958), 53.

МУШНИКОВО, ЦРКВА СВЕТИХ АПОСТОЛА ПЕТРА И ПАВЛА

Иконостас

Дрвена преграда са увученим средишњим делом, са предвиђеним местима за иконе у соклу, на дверима и апостолској зони. На врху има резбарене афронтиране змајеве са дуборезним крстом.

Царске двери – Благовести, непознати аутор, почетак XVII века.

Иконе

Света Петка и Света Недеља – непознати аутор, XVII век, димензије 97 × 60 цм.

Богородица са Христом – руска икона, друга половина XIX века, димензије 27 × 22 цм.

Литература: М. Матић, *Српски иконопис*, 427.

МУШНИКОВО, ЦРКВА СВЕТОГ НИКОЛЕ

Иконостас

Царске двери – Благовести, непознати аутор, почетак XVII века.

Деизисна табла – непознати аутор, почетак XVII века.

Сл. 66. Иконостас у Цркви Светих апостола у Мушникову (И. Ж. Р.)

Иконе

Света Петка – непознати аутор, 1601/2. година; није затечена у цркви.

Богородица са Христом и архангелима – непознати аутор, XVII век, није затечена у цркви.

Свети Сава благосиља децу (стѣн савва 1: архиепископ сербски) – Аврам Дичић, крај XIX – почетак XX века, димензије 50,5 × 39 цм.

Литература: М. Матић, *Српски иконойис*, 436, 440, 528.

СРЕДСКА, ЦРКВА СВЕТОГ НИКОЛЕ

Изграђена 1875. године. Олтар и наос осликао Јаков Радев 1887. године, који је израдио и иконостас.

Зидно сликарство

Свод (и–з): Бог Отац Саваот (); Исус Христос Сведржитељ (їс хс вседржитељ).

Олтарски простор

Олтарска апсида

Сл. 67. Део Деизисне табле на иконостасу у Цркви Светог Николе у Мушникову (И. Ж. Р.)

Сл. 68. Свети Сава благосиља Српчад, Црква Светог Николе у Мушникову (И. Ж. Р.)

II зона (у темену апсиде): Богородица шира од небеса са старозаветним пророцима и царевица Давидом и Соломоном; јужно од апсиде стојеће фигуре архијереја; северно од апсиде стојеће фигуре архијереја.

I зона (с–ј): Служба архијереја – Свети Григорије Богослов (стѣи григориј богословъ) са исписаном књигом (їакод–/ аподе–/ ржаво / ю тво / ею все / гда / хранї / мнтєб / ѣ слава / во(...))мъ / дѣв н сн / нв ї стѣм / двхъ); Јован Златоусти (стѣи ѿван златоустъ) са исписаном књигом (сотвори / рво хлє / пѣ сен / честое / тѣло / хрѣста / твоєг); Свети Василије Велики (стѣи василїа велнкы) са

Сл. 69. Поворка архијереја у олтару Цркве Светог Николе у Средској (фонд Благо)

исписаном књигом (ежевѣ / чашн / сен / час / ноу / крвѣ / хрѣта / твоего); Свети Никола (стѣи николиѣ дурѣликускы) са исписаном књигом (поѣѣ / дню п / ѣсанѣ / поюще / нвопн / юще / ѣвѣ / люще / нгла / голѣще); Свети Сава (стѣи сава срѣпѣскыи); Свети Атанасије (стѣи атнасна) са исписаном књигом (нзра~ / дно ѿ / прѣст / н ѣпр / сн / стѣи н / прѣл / благосл / (...)). Јужно од апсиде Свети ђакон Стефан (стефанѣ диаконѣ); северно од апсиде у

ниши је Христос (последованне стоѣм при...ценѣю) и приложнички натпис „подани гдн ктиторѣи ѣ приложниѣи свѣхъ жнтелѣство в сем 1887: де: 18: зѣгравѣ ажовѣ радѣв.“

Јужни зид олтара

III зона: старозаветни пророци Амос (прѣрѣкѣ амосѣ) са свитком „(.)вн / (..)ю / шна(.) / днѣтна / ѣ (.) оет / ѣм(.) / гд(..) / тѣ лѣ / ѣѣ цы / денѣ / гденѣ / нтоестѣ /

Сл. 70. Сокл иконостаса у Цркви Светог Николе у Средској
(Александар Лекић)

Сл. 71. Царске двери на иконостасу у Цркви
Светог Николе у Средској (Александар Лекић)

Сл. 72. Део иконостаса у Цркви Светог Николе у Средској (Александар Лекић)

тнџон (?) / сретъ (?)“; Јоил (п^рр^къ ѿнаџ) свитак „г^дъ / ѿ сн / ѿна / возъ / оветъ / і ѿ нс / рѣсали / ма да / стъ / гласъ / своѣ“.

II зона: Рођење Христово (рожѣство христво).

I зона: свети ђакони Кирил (с^тѣ днаконъ кирил) и Амос (с^тѣ днаконъ амос).

Северни зид олтара

III зона: два старозаветна пророка са свицима

II зона: Васкрсење Христово (воскресенне (...)).

I зона: Визија Светог Петра Александријског (кто ти спасе рнзъ раздра).

Наос

Јужни зид (и-з)

III зона: старозаветни пророци Варух (п^рр^къ варухъ) са свитком „г^дн / приз / дрѣ / нзъ д / ома / стго / твоего / на на- / съ н / во.ъ / мѣ / намъ“; Данило (п^рр^къ данна) са свитком „вос / тан / / вндѣ / прест / ѡн / поставиш / ..са / н ветъ / хаго / днѣмѣ“; Јелисеј (п^рр^къ ѣлисеј) са свитком „жнв / г^дъ / моѣ / ѣ жн / ва дв / ша / моа / јако / ѡста / .а“; Јеремија (п^рр^къ ѣремија) са свитком „ѣнс / тъ / сло / во / вожи / є ко / мѣ / г^да / пре / жде / ...же / м... созъ / ... / с... / ... / ...“; Соломон (п^рр^къ н царъ

Сл. 73. Иконостас у Цркви Светог Николе у Мушникову (И. Ж. Р.)

соломонъ) са свитком „уста / пра / ведъ / наго / кап / ..т / пре / мѣд / рос / тъ: / прав / едъ / ниц / ы ꙗ“.

II зона: Обрезање Христово (шбрезаніе хрѣво); Крштење Христово.

I зона: Свети Димитрије Мироточиви (сѣти димѣтриѣ мироточиви); Свети Теодор Тирон (сѣти оодор тиронъ); Свети Јаков Персијанин (сѣти јаков перѣсни нинъ); Свети Мина (сѣти мѣна).

Северни зид (и–з)

III зона: непознати пророк са великим оште-
ћењима; голобради пророк са свитком „гдн / вслн

/ шахъ / слв(.) / твої / мѣ(..) / о(..) / ... / гдн“; Илија (пѣркъ нлѣл) са свитком „ревн / 8ю п- / ор / евъ / н8“; Давид (пѣркъ н царъ давид) са свитком „возве- / лѣн / шаса / дѣла / твоа / гдн / блаже / нъ (.) / мѣшъ(?) / іже не / нде на / со(..) / нечест / вѣ ѣн / тоъ“; Мојсије (пѣркъ монсен).

II зона: Распеће Христово (распатіе (...)); Христос пред Пилатом ((...) ѿ пилатъ); Тајна вечера (танна вечера).

I зона: Свети Георгије (сѣти георгіе); Свети Меркурије (сѣти мерѣк...); Свети Теодор Стратилат (сѣти оео..рѣ стратѣлатъ); Свети Евстатије (сѣти евстатіе..); Свети Георгије Јањински (сѣти георгіе јаннскы).

Лучни пролаз између наоса и припрате: Низ светих ратника.

I зона: Свети Столпник (нечитка сигнатура); Свети Антоније Велики ().

Иконостас

Сокл: флорални мотиви

Престоне иконе: две иконе, нису сачуване

Царске двери: Благовести

Бочне двери: Свети Никола

II зона: два хоризонтална појаса са приказом природе, и трећи у виду плоче са ликовима апостола, без Исуса Христа: Тома, Вартоломеј (ап̄ѡ вѣртоло (...)), Јаков (ап̄л̄ѡ њкоуѡ), Матеј ((...) маѡѡ), Марко (м̄т̄ (...)), Петар ((...) петарѡ), Павле (апостоуѡ павелѡ), Јован (ѡ богословѡ), Лука (м̄т̄ лѡка), Симон (ап̄л̄ симон), Андреј (ап̄л̄ њндреѡ), Филип (апостоуѡ филлпѡ).

Распеће Христово на врху, сликано на дуборезно украшеном крсту који стоји на афронтираним змајевима, фланкирано је иконама Богородице и Светог Јована и на врху има скулптуру голуба.

Иконе

Распеће Христово – четвороделна руска икона, друга половина XIX века; димензије 39,5 × 31 цм.

Свети Никола – руска икона, друга половина XIX века; димензије 34,5 × 30 цм.

Литература: Р. Рајкић, *Crkve Sredačke župe iz turskog perioda*, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije 3 (1958), 53.

ПЛАЊАНЕ, ЦРКВА РОЂЕЊА БОГОРОДИЦЕ

Иконостас

Једноставна дрвена преграда са две престоне иконе: Богородица са Христом (М. Д.) и Исус Христос (IS. HS.), непознати румунски зограф, средина XIX века.

Сл. 74. Иконостас у Цркви Рођења Богородице у Плањанима (Александар Лекић)

CHURCH ART OF SIRINIČKA ŽUPA AND SREDAČKA ŽUPA DURING THE OTTOMAN RULE (XVI-XX CENTURY)

Summary

From the fall of Novo Brdo in 1455 to the collapse of the Ottoman Empire in 1913, there were two waves of church art in the territory of Kosovo and Metohija. The first coincides with the restoration of the Patriarchate of Peć during the 16th and 17th centuries, and the second with the Tanzimat reforms in the 19th century. In both cases, there was a renewal of religious life accompanied by the construction and renovation of temples, their decoration, and furnishing with necessary objects and furniture.

Sometime before 1557, the church in Milačići was painted. After that, the churches in Mušnikovo, Drajčići, Bogoševci, Gornje Selo, Pejčići, Donja Bitinja, Gotovuša, and Štrpce were also decorated with wall paintings. Due to the conflict with the Archbishopric of Ohrid, Greek painters painted only in the Church of the Holy Apostles in Mušnikovo, while in all other churches, there are paintings by local painters. Along with painted walls, churches in this period also got new iconostases and were equipped with numerous icons. The preserved examples in Drajčići, Bogoševci, and Mušnikovo in Sredačka Župa bear witness to the

icon painting of that time. Stylistically, this art represents a regional branch of the post-Byzantine icon painting in the Balkans, based on the late Byzantine art from the 14th century.

During the 19th century, a large number of village temples were rebuilt in Sirinička Župa and Sredačka Župa (Sirinić County and Sredač County), such the ones in Štrpce, Sevce, Berevce, Gotovuša, Sredska, Lokvice, Planjan, and Živinjan. Some temples were decorated with new wall paintings, and some got new iconostasis. All these activities took place in the second half of the 19th century, and at the dawn of liberation, a new Church of St John was built in Štrpce in 1911. The icons of the iconostasis in the Church of St Paraskeva in Berevce were painted by two zographos. The throne icons of Jesus Christ and the Virgin with Baby Jesus were painted by Stergije (Sergije) Dimitriju from Kožani, who painted the church in 1858. The rest of the iconostasis in Berevce was made by Evgenije Pop Kuzmanov from Galičnik, who also made an identical iconostasis in the Church of the Holy Virgin in Gotovuša in 1888. Zograph Josif Radev from Lazaropolje

authored the wall painting and iconostasis in the Church of St Nicholas in Sevce in 1861. In 1887, his younger brother Jakov painted the Church of St Nicholas in Sredska and created its iconostasis. Like the one in Berevce, the iconostasis in the Church of St Nicholas in Štrpce was created in two stages, by two different painters. An unknown painter made throne icons and icons in the apostolic order, and a painter from the circle around Avram Dičić made the royal doors, festal icons, and the last zone of the iconostasis with the Crucifixion of Christ.

In the second half of the 19th century, some churches in Sirinička Župa (Berevce, Sevce, Gotovuša, and Štrpce) were painted, while in Sredačka Župa only the Church of St Nicholas in Sredska was painted. In the churches in these areas, old wall paintings from the 16th and 17th centuries were preserved in full or in fragments, but in some churches, there are no traces of wall painting at all. In the interiors of the churches in Lokvice, Živinjane, Drajkovce, Jažince, Vrbeštica, and the Church of St Demetrius in Donja Bitinja there are no traces of paintings, as well as old iconostases. At the request of the customers, all wall and ceiling surfaces were covered with a painted programme, which was in accordance with the instructions in the painting manuals – hermeneia. Figures and scenes are painted in several horizontal zones that are clearly separated by lines. However, in Sirinička Župa and Sredačka Župa, only the Church of St Paraskeva in Berevce was painted in its entirety. In the Church of St Nicholas in Sevce, only the chancel is painted, and in the Church of St Nicholas in Sredska, only the nave and the altar are painted. In the Church of the Holy Virgin in Gotovuša, only the segment of the vault in the nave is painted, and in the Church of St Nicholas in Štrpce, only certain places, such as niches in the altar and parts of the western wall, are painted.

In most of the churches of Sirinička Župa and Sredačka Župa, the iconostases represent eclectic forms

made up of various icons of modern or completely new constructions. In Sirinička Župa, iconostases from the 19th century are predominant, but there are also numerous churches with completely new partitions and icons without artistic or aesthetic qualities. Also, the Russian icons are specific to this region; they can be seen anywhere in the temple, including the iconostasis. In many churches of Sirinička Župa, the old iconostases have not been preserved but replaced by simple wooden partitions of a more recent date. In Sredačka Župa, a special type of “battered” iconostases with a recessed central part can be found. In these churches, there are preserved parts from the time of the restoration of the Patriarchate of Peć, as in Dražičići, Bogoševci, and Mušnikovo. It is noticeable that in all the mentioned churches, the rest of the iconostases are mostly covered by Greek religious copper engravings, the so-called paper icons. All the icons from the iconostasis in Dražičići, the door and one icon in Bogoševci, the door and the Deesis in the Church of St Nicholas in Mušnikovo, and the door in the Church of the Holy Apostles in the same village date from the end of the 16th or the beginning of the 17th century.

The iconostases from the 19th century can be found in the churches of St Nicholas in Štrpce, St Paraskeva in Berevce, St Nicholas in Sevce, and Assumption of the Virgin Mary in Gotovuša, as well as in Gornje Selo and Sredska in Sredačka Župa. The iconostases in the churches of Sirinička Župa are similar in colouring and construction and fit in the space where they are located. They belong to the group of the simplest types of altar partitions created in the 19th century in the Diocese of Raška and Prizren. Their lower part consists of the plinth, throne icons, and royal and northern doors. In the second part, there is an apostolic order, while at the very top, in the third part, the Crucifixion is painted.

In the churches in Sredačka Župa and Sirinička Župa, the most numerous are the icons of the Debar

zographs from the 19th century. A certain number of icons from the time of the restored Patriarchate of Peć have been preserved, so in Drajići, apart from the mentioned icons from the iconostasis, there are three more icons from that period. Several old icons from this period can be found in the Church of St Theodore the Tyro in Donja Bitinja and the church in Bogoševci. In Gotovuša, Donja Bitinja, Lokvice, and Bogoševci, there are triptychs that can be found in the wider Balkan area in the period from the 17th to the 19th century. In the churches in Sredačka Župa (Mušnikovo, Pejčići, Milačići, Bogoševci), there is a collection of about twenty copper engravings made in the 19th century in the monasteries of Mount Athos. In Štrpce, Donja Bitinja, Bogoševci, Gornje Selo, Sredska, Mušnikovo, and Sevce, there are icons created in Russian workshops in the middle of the 19th century. The largest collection of these icons is located in the church in Lokvice.

The churches of Sirinička Župa and Sredačka Župa are equipped with modern liturgical objects and books, but in some of them, those made in the 19th and early 20th century have also been preserved. In that period, liturgical objects and books came to temples most often as contributions from believers. A small

number of them have been preserved due to wars, robberies, and other reasons. In the Church of St George in Gornje Selo, a village in Sredačka Župa, there are two crosses – a throne cross, originally from the Holy Land and a wooden hand-held cross painted by a Debar zograph. An old wooden ripidion and a liturgical banner with icons of the Virgin with Christ and St George on Horseback have also been preserved. Liturgical banners have also been preserved in churches in Berevce, Sredska, and Mušnikovo. A carved throne cross from the 19th century is preserved in the Church of St Nicholas in Sevce. In the church in Bogoševci, there is a richly decorated and painted rapidion and a cast icon lamp made of pseudo filigree. The icon lamp in the shape of a deep cup, which can be found in the church in Milačići, was made using the same punch casting technique. In the churches of St Elijah in Lokvice and St George in Gornje Selo, the Gospels printed in Russia, with valuable records about benefactors, have been preserved. The older book is in Lokvice and it was donated to the church by Sima Andrejević Igumanov in 1864. The Gospel in the church in Gornje Selo was brought to the church by Russian consul Lisevich in 1890 as a gift of the Russian Holy Synod.

Illustrations

1. Part of the iconostasis, the Church of St. Nicholas in Dražiči (Aleksandar Lekić)
2. Iconostasis, the Church of St. Paraskeva in Berevce (Aleksandar Lekić)
3. Interior of the Church of St. Nicholas in Sevce (Aleksandar Lekić)
4. Interior of the Church of St. Nicholas in Sredska (I. Ž. R)
5. Iconostasis, the Church of St. Nicholas in Štrpce (Aleksandar Lekić)
6. Inscription about the renovation on the west wall of the Church of St. Paraskeva in Berevce (Blago fund)
7. The signature of the painter Josif on the west wall of the church of St. Nicholas in Sevce (I. Ž. R)
8. The Virgin with Christ, altar apse of the Church of St. Paraskeve in Berevce (Blago fund)
9. Donor's inscription in the niche of the proscomidia, the Church of St. Nicholas in Sredska (Blago fund)
10. Wall painting in the altar apse of the Church of St. Nicholas in Štrpce (Blago fund)
11. St. George of Ioannina, the Church of St. Nicholas in Sredska (Blago Fund)
12. St. Constantine and Helen, the Church of St. Paraskeve in Berevce (Blago fund)
13. The Circumcision of Christ, the Church of St. Nicholas in Sredska (Blago fund)
14. St. Paraskeve, the Church of St. Nicholas in Štrpce (Blago fund)
15. Iconostasis, the Church of St. Demetrius in Gornja Bitinja (Aleksandar Lekić)
16. Interior of the Church of St. George in the Milačiči hamlet in Sredska (Blago fund)
17. Part of the Deisis panel on the iconostasis in the Church of St. Nicholas in Dražiči (Aleksandar Lekić)
18. The royal doors, the Church of St. Nicholas in Dražiči (Aleksandar Lekić)
19. The royal doors, the Church of St. Nicholas in Bogoševci (Aleksandar Lekić)
20. Iconostasis, the Church of St. Nicholas in Štrpce (Blago fund)
21. Iconostasis, the Church of St. Nicholas in Sevce (Blago fund)
22. Iconostasis, the Church of the Virgin in Gotovuša (Regional institute for the protection of cultural monuments, Priština)
23. The Crucifixion of Christ, iconostasis in the Church of the Virgin in Gotovuša (Regional institute for the protection of cultural monuments, Priština)
24. Iconostasis, the Church of St. George in Gornje Selo (Blago Fund)
25. Iconostasis, the Church of St. Nicholas in Sredska (I. Ž. R.)
26. St. Paraskeve, the Church of St. Nicholas in Bogoševci (I. Ž. R.)
27. St. Nicholas, the Church of St. Nicholas in Dražiči (Aleksandar Lekić)
28. The Ascension of the Holy Prophet Elijah, the Church of St. Theodore the Tyro in Donja Bitinja (Regional institute for the protection of cultural monuments, Priština)
29. St. Kyriaki and St. Paraskeve, the Church of St. Nicholas in Bogoševci (I. Ž. R.)
30. St. Paraskeve and St. Kyriaki, the Church of Holy Apostles in Mušnikovo (I. Ž. R.)
31. Central section of the triptych, the Church of St. Nicholas in Gotovuša (I. Ž. R.)
32. Kostadin Krstev, St. Barbara, the Church of St. Elisha in Vrbeštica (Regional institute for the protection of cultural monuments, Priština)
33. St. Nicholas, the Church of St. Elisha in Vrbeštica (Regional institute for the protection of cultural monuments, Priština)
34. St. Nicholas, the Church of St. George in Gornje Selo (Regional institute for the protection of cultural monuments, Priština)
35. Panagia Platytera, the Church of Holy Apostles in Mušnikovo (I. Ž. R.)

36. The Virgin of Smolensk, the Church of St. Theodore the Tyro in Donja Bitinja (Kosovo and Metohija Heritage Conservation Centre – Mnemosyne)
37. Iconostasis in the Church of St. Eliah in Lokvice (Александар Лекић)
38. E. I. Fesenko, The breastfeeding Virgin, the Church of St. Nicholas in Sredska (I. Ž. R.)
39. The mother-of-pearl cross, the Church of St. George in Gornje Selo (I. Ž. R.)
40. The painted cross, the Church of St. George in Gornje Selo (I. Ž. R.)
41. The altar cross, the Church of St. Nicholas in Sevce (I. Ž. R.)
42. The liturgical fan, the Church of St. Nicholas in Bogoševci (I. Ž. R.)
43. The vigil lamp, the Church of St. Nicholas in Bogoševci (I. Ž. R.)
44. Donor's inscription in the Gospel, the Church of St. George in Gornje Selo (I. Ž. R.)
45. Christ the Almighty, the vault of the nave, the Church of St. Paraskeva in Berevce (Blago Fund)
46. St. John Chrysostom, the Church of St. Paraskeva in Berevce (Blago Fund)
47. Holy apostles Jacob and Thomas, iconostasis of the Church of St. Paraskeva in Berevce (Aleksandar Lekić)
48. Iconostasis in the Church of the Virgin Mary in Gotovuša today (Aleksandar Lekić)
49. St. Demetrius, the Church of St. Demetrius in Donja Bitinja (I. Ž. R.)
50. The Crucifixion of Christ, iconostasis in the Church of St. Theodore the Tyro in Donja Bitinja (Kosovo and Metohija Heritage Conservation Centre – Mnemosyne)
51. Holy Forty Martyrs of Sebaste, the Church of the Holy Forty Martyrs of Sebaste in Drajkovci (Kosovo and Metohija Heritage Conservation Centre – Mnemosyne)
52. Holy Warrior, the Church of St. Nicholas in Sevce (Blago Fund)
53. The Crucifixion of Christ, iconostasis in the Church of St. Nicholas in Sevce (Aleksandar Lekić)
54. Christ Emmanuel, the altar of the Church of St. Nicholas in Štrpce (Blago Fund)
55. Central section of the triptych, the Church of St. Nicholas in Štrpce (I. Ž. R.)
56. The Crucifixion of Christ, the iconostasis of the Church of St. Nicholas in Štrpce (Kosovo and Metohija Heritage Conservation Centre – Mnemosyne)
57. Iconostasis in the Church of St. Nicholas in Bogoševci (I. Ž. R.)
58. The Virgin with Christ, Church of St. Nicholas in Bogoševci (I. Ž. R.)
59. Saint George and Saint Demetrius, the Church of St. Nicholas in Bogoševci (I. Ž. R.)
60. Side wing of the triptych, the Church of St. Nicholas in Bogoševci (I. Ž. R.)
61. Throne icon of the Virgin with Christ, iconostasis of the Church of St. George in Gornje Selo (I. Ž. R.)
62. Part of the iconostasis, the Church of St. Nicholas in Drajčići (Aleksandar Lekić)
63. Jesus Christ, the Church of St. Nicholas in Drajčići (Aleksandar Lekić)
64. St. Nicholas, The Church of St. Elijah in Lokvice (Aleksandar Lekić)
65. Throne icon of The Virgin with Christ, iconostasis of the Church of St. Elijah in Lokvice (Aleksandar Lekić)
66. Iconostasis, the Church of the Holy Apostles in Mušnikovo (I. Ž. R.)
67. Part of the Deisis panel, the iconostasis in the Church of St. Nicholas in Mušnikovo (I. Ž. R.)
68. St. Sava blesses Serbian children, the Church of St. Nicholas in Mušnikovo (I. Ž. R.)
69. Procession of archpriests in the altar of the Church of St. Nicholas in Sredska (Blago Fund)
70. The plinth of the iconostasis in the Church of Saint Nicholas in Sredska (Aleksandar Lekić)
71. The royal doors of the iconostasis in the Church of St. Nicholas in Sredska (Aleksandar Lekić)
72. Part of the iconostasis in the Church of Saint Nicholas in Sredska (Aleksandar Lekić)
73. Iconostasis, the Church of Saint Nicholas in Mušnikovo (I. Ž. R.)
74. Iconostasis, the Church of the Nativity of the Virgin in Planjane (Aleksandar Lekić)